

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ
ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Андрусюк Ганна Вікторівна
Керівник: д.психол.н., професор кафедри
психології Ткалич М.Г.
Рецензент: викладач Томченко М.В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« _____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Андрусюк Ганні Вікторівні

Тема роботи Механізми психологічного захисту працівників ювенальної пробації

керівник роботи Ткалич М.Г. д.психол.н., професор кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: провести теоретичний аналіз проблеми механізмів психологічного захисту в сучасній психологічній літературі; провести теоретичне дослідження психологічних особливостей професійної діяльності працівників ювенальної пробації; емпірично встановити основні застосовувані механізми психологічного захисту працівниками ювенальної пробації у своїй професійній діяльності; обґрунтувати специфічні ознаки та закономірності прояву механізмів психологічного захисту, як чинників збереження професійного здоров'я працівників ювенальної пробації.

5. Перелік графічного матеріалу: 8 таблиць, 7 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Ткалич М.Г. професор		
Розділ 1	Ткалич М.Г. професор		
Розділ 2	Ткалич М.Г. професор		
Висновки	Ткалич М.Г. професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано

Студент _____ А.В. Андрусюк

Керівник роботи _____ М.Г. Ткалич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 84 сторінка, 8 таблиць, 7 рисунків, 74 джерела.

Об'єкт дослідження – механізми психологічного захисту працівників працівників ювенальної пробації.

Предмет дослідження – особливості використання механізмів психологічного захисту у професійній діяльності працівників ювенальної пробації .

Мета: полягає у теоретичному та емпіричному виявленні особливостей використання механізмів психологічного захисту у професійній діяльності працівників правоохоронних органів.

Гіпотеза дослідження – професійна правоохоронна діяльність впливає на специфіку обрання та використання працівників ювенальної пробації механізмів психологічного захисту.

Методи дослідження: теоретичні (теоретичний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); емпіричні (спостереження; бесіда; тестування)

Наукова новизна. Удосконалено дослідження захисних механізмів працівників правоохоронних органів; вперше проводиться вивчення специфічні особливості та виразність звернення до механізмів психологічного захисту працівниками правоохоронних органів з різним стажем, які перебувають на службі в пенітенціарній установі.

Результати емпіричного дослідження можуть бути використані при організації роботи з подолання відхилень професійного розвитку співробітників поліції в практиці надання спеціалізованої психологічної допомоги.

МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ, ПРАЦІВНИКИ, ЮВЕНАЛЬНА ПРОБАЦІЯ.

SAMMARY

Andrusyuk A.V. Mechanisms of psychological protection of juvenile probation workers

Master's qualification work: 85 pages, 8 tables, 7 figures, 74 sources.

The object of research is the mechanisms of psychological protection of juvenile probation officers.

The subject of the research is the peculiarities of the use of psychological protection mechanisms in the professional activity of juvenile probation officers.

Purpose: is to theoretically and empirically identify the features of the use of mechanisms of psychological protection in the professional activities of law enforcement officers.

Research hypothesis - professional law enforcement activities affect the specifics of the selection and use of juvenile probation officers mechanisms of psychological protection.

Research methods: theoretical (theoretical and comparative analysis of psychological and pedagogical literature); empirical (observation; conversation; testing)

Scientific novelty. Improved research on protective mechanisms of law enforcement officers; for the first time the study of specific features and expressiveness of the appeal to the mechanisms of psychological protection by law enforcement officers with different length of service, who are on duty in a penitentiary institution.

The results of empirical research can be used in organizing work to overcome deviations in the professional development of police officers in the practice of providing specialized psychological care.

MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION, WORKERS, JUVENAL PROBATION..

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ.....	11
1.1. Теоретичний аналіз проблеми механізмів психологічного захисту в сучасній психологічній літературі.....	11
1.2. Основні класифікації механізмів психологічного захисту.....	20
1.3. Основні класифікації механізмів психологічного захисту.....	33
1.4. Механізми психологічного захисту у професійній діяльності працівників ювенальної пробації.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ.....	48
2.1. Організація і проведення емпіричного дослідження.....	48
2.2. Характеристика використаних методик.....	50
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів.....	56
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Людина, особистість в ювенальній пробації як денному своєму існуванні завжди перебуває в оточенні соціуму, який так чи інакше здійснює певний вплив на неї. Можна навіть стверджувати, що особа знаходиться під тривалим тиском великого потенціалу зовнішнього психічного, яке чинить на неї і негативний і позитивний вплив. Душевне благополуччя людини прямо залежить від збігу ідеального уявлення про себе з реальною дійсністю. Паритет сприйняття реального та ідеального при виникненні розбіжностей між ними може викликати внутрішнє напруження, що спонукатиме до змін ідеального чи реального уявлення про себе або ж взагалі до спроб не сприймати інформацію, що призводить до дисбалансу уявлень.

Інформаційна перенасиченість навколишнього світу вимагає особливо інтенсивного розвитку у людини тих особистісних структур, які найбільшою мірою забезпечують ефективне пристосування до оточення. Особливе значення має пристосування до інформаційної напруженості в професійному середовищі. Однією з адаптаційних систем особистості є психологічний захист.

Соціальне середовище як сукупність суспільних і психологічних умов, у яких людина живе, позначається на її розвитку найбільшою мірою. Навколишня нестабільність має руйнівний вплив на емоційний стан людини. За Гребенніковим, «постійна зміна дійсності виступає як стресор довготривалої дії, який вичерпує запаси адаптаційної енергії». В умовах сучасної життєвої ситуації в країні та світі дедалі актуальним постає вивчення психологічних механізмів адаптації. Протягом всього життя постійно стикається з різного роду ситуаціями, коли існуючу потребу неможливо задовольнити з різних на те причин. В таких випадках поведінка людини зазвичай керується за допомогою механізмів психологічного захисту, що спрямовані на попередження поведінкових розладів.

Діяльність є невід'ємною складовою життя людини та важливою умовою формування її як члена суспільства. Професійне та якісне виконання певної діяльності потребує активізації психічних процесів, концентрації уваги, соматичного і психічного здоров'я. Наявність професійних та особистісних проблем, конфліктів може призвести до побічних, незворотних та навіть деструктивних наслідків. Якщо сама людина не може змінити неприємну ситуацію, то психіка починає захищатись від травмуючи емоційних переживань, які заважають людині та пригнічують її. У багатьох випадках зняття напруги відбувається за допомогою механізмів психологічного захисту.

Актуальність вивчення професійних стресів та технологій їх подолання зумовлена не тільки їх негативним впливом на ефективність праці, але і тим, що вони впливають на все життя людини – психологічними проблемами та особистісними змінами. Тож, дана проблема має як практичну, так і наукову значущість.

Діяльність працівників ювенальної пробації в основному поєднує в собі реалізацію наступних завдань:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігання правопорушенням і їх припинення; охорона та забезпечення громадського порядку;
- виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань;
- виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень;
- участь у наданні соціальної, правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Перші уявлення про категорію «психологічні захисти» походять від Ш. Ференці, який детально описав процеси інтродекції, проекції та ідентифікації. У ракурсі психологічного дослідження вагомий внесок у

розроблення цієї проблеми зробили також З. Фрейд, В. Бассін К. Абрахам, М. Балінт, Е. Джонс, М. Кляйн, Г. Нунберг, О. Феніхель, А. Фрейд, Р. Шпіц тощо. Психологічний захист як відповідна форма поведінки, реакція або дія особистості на фактори зовнішнього чи внутрішнього середовища — цієї позиції у своїх роботах дотримувалися такі дослідники, як А. Фрейд, К. Хорні, В. Франкл, А. Адлер, К. Роджерс, Р. Берон, А. Ребер, Д. Арлоу, В. Журбін, Л. Рейнхард, А. Налчаджян, В. Рожнов, Р. Зачеписцький, Ч. Бренер тощо.

Правоохоронною діяльністю є соціономічний вид професії типу «людина-людина» з наявністю делегованих державою владних повноважень. Її можна охарактеризувати як постійно напружену, стресогенну та екстремальну діяльність, яка пов'язана із багатоваріантністю вирішуваних професійних завдань та їх інтелектуальною і емоційною насиченістю, що жорстко регламентується законодавством.

Аналізуючи попередні публікації та дослідження на тематику використання механізмів психологічного захисту працівників ювенальної пробації, можна дійти висновку, що на сьогоднішній день ця тема не є всебічно висвітленою та дослідженою. З огляду на сьогоднішні реформи, які вже торкнулися та ті, що тільки чекають на своє втілення до системи працівників ювенальної пробації, особливості психологічних аспектів діяльності правоохоронців, в частині їх психологічного захисту — є актуальним та сучасним.

Це зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи магістра: «Механізми психологічного захисту працівників ювенальної пробації».

Об'єкт дослідження — механізми психологічного захисту працівників працівників ювенальної пробації.

Предмет дослідження — особливості використання механізмів психологічного захисту у професійній діяльності працівників ювенальної пробації.

Мета: полягає у теоретичному та емпіричному виявленні особливостей використання механізмів психологічного захисту у професійній діяльності працівників правоохоронних органів.

Гіпотеза дослідження – професійна правоохоронна діяльність впливає на специфіку обрання та використання працівників ювенальної пробації механізмів психологічного захисту.

Завдання:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми механізмів психологічного захисту в сучасній психологічній літературі.
2. Провести теоретичне дослідження психологічних особливостей професійної діяльності працівників ювенальної пробації.
3. Емпірично встановити основні застосовувані механізми психологічного захисту працівниками ювенальної пробації у своїй професійній діяльності.
4. Обґрунтувати специфічні ознаки та закономірності прояву механізмів психологічного захисту, як чинників збереження професійного здоров'я працівників ювенальної пробації.

Методи дослідження. Для вирішення теоретичних та прикладних завдань при проведенні дослідження було використано комплекс методів, що взаємодіють та взаємодоповнюють один одного:

- теоретичні: аналіз та систематизація науково-психологічної літератури, що присвячена проблемі дослідження, нормативно-правових актів з питань психологічного супроводження діяльності працівників ювенальної пробації України;
- формально-логічні: систематизація, узагальнення та класифікація отриманої в ході емпіричного дослідження інформації;
- емпіричні: спостереження, анкетування, тестування.

В якості діагностичного інструментарію для розв'язання емпіричних завдань використано:

- методики безпосередньої діагностики психологічного захисту і її механізмів (методика «Індекс життєвого стилю» (Опитувальник Р. Плутчика, Х. Келлермана, Р. Конте), методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні В. В. Бойко, «Опитувальник захисних стилів» О.Тунік);

- методики діагностики компонентів психологічного захисту і непрямой діагностики психологічного захисту (Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера і Ю.Л. Ханіна, методика дослідження самооцінки через процедуру ранжирування за А. Реаном).

Наукова новизна. Удосконалено дослідження захисних механізмів працівників правоохоронних органів; вперше проводиться вивчення специфічності та виразності звернення до механізмів психологічного захисту працівниками правоохоронних органів з різним стажем, які перебувають на службі в пенітенціарній установі.

Практичне значення результатів дослідження. Теоретичні положення і результати емпіричного дослідження можуть бути використані при організації роботи з подолання відхилень професійного розвитку співробітників поліції в практиці надання спеціалізованої психологічної допомоги.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, репрезентативного складу експериментальної та контрольної груп, застосування методів математичної статистики.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ

1.5. Теоретичний аналіз проблеми механізмів психологічного захисту в сучасній психологічній літературі

Вчення про психологічний захист належить класичному психоаналізу ХХ ст. і теоретичні погляди сучасних дослідників спираються на ідеї З. Фрейд та його доньки А. Фрейд. Представники цього напрямку розглядали психологічний захист як засіб вирішення конфлікту між «Я» та інстинктивними потягами, бажаннями та афектами на несвідомому рівні.

Перша згадка про захист міститься в кінці другої частини «Попереднього повідомлення» Й. Брейера та З. Фрейда, що представляє собою один з розділів «Дослідження істерії». Вперше термін «захист» було використано З. Фрейдом самостійно у його роботі «Захисні нейропсихози», в якості характеристики боротьби «Я» проти болісних та нестерпних думок і афектів [1].

Надалі в таких творах як «Концепція придушення», «По той бік принципу задоволення», «Психологія мас і аналіз «Я», «Я» і «Воно» та ін. термін «захист» був замінений З. Фрейдом на «придушення». У додатку до роботи «Придушення, симптоми і занепокоєння» він повернувся до старої концепції захисту, ввівши, поряд з придушенням, спеціальні позначення для інших механізмів захисту, які використовуються в науковій літературі досі. Були визначені, таким чином, феноменологія, мета і психологічний суб'єкт захисту.

Останнє висловлювання з цієї проблеми зустрічається в п'ятій частині статті З. Фрейда «Крайній і безкрайній аналіз». У цій роботі захист вперше представлена «як загальне найменування всіх тих механізмів», які, будучи продуктами розвитку й настанови, послаблюють діалектично єдиний

внутрішньо-зовнішній конфлікт і регулюють індивідуальну поведінку. Тобто, явище зв'язується з основними функціями психіки: пристосуванням, рівноваженням і регуляцією.

Думки з цього приводу А. Фрейд принципово не відрізняються від постулатів її батька, вона вважала, що самозахисні механізми за своєю природою є повністю автоматизованими та такими, що не залежать від свідомості, однак результати їх діяльності все одно проявляються та стають доступними для спостереження [2].

Механізми психологічного захисту формуються як одні з найважливіших новоутворень в певні періоди онтогенезу [3]. Формуючись на основі динамічних особливостей психіки індивіда, захисні механізми психіки визначають основні риси характеру та становлення всієї системи відносин індивіда з навколишнім середовищем. У ситуаціях зіткнення, конфлікту, захисні механізми актуалізуються в вигляді ментальних процесів, відбувається навчання різним способам захисної поведінки як на інтрапсихічному, так і на інтерпсихічному рівнях. На тлі дії «захисної системи» психіки відбувається процес адаптації індивіда до зовнішніх умов середовища [4].

Використовуючи свою відому трикомпонентну структурну модель психіки, З. Фрейд висловив припущення про те, що деякі захисні механізми з'являються з найперших моментів життя людини, що пізніше було підтверджено численними експериментальними дослідженнями і клінічними спостереженнями за дітьми.

Продовжуючи дослідження З. Фрейда, А. Фрейд детально висвітила різні способи поведінки, яка керувалась тим чи іншим механізмом захисту. Термін «захисний механізм» вперше з'являється в класичній роботі А. Фрейд «Психологія «Я» і захисні механізми» 1936 року [2].

На конкретних прикладах вона показала різноманітність, складність, межі застосування захисних механізмів, підкреслюючи, що для захисту можуть використовуватися дуже різні види дій (фантазування, інтелектуальна діяльність), що захист може направлятися не тільки проти потягів, а й проти

всього того, що викликає тривогу (емоції, деякі особливі ситуації, вимоги Над-«Я» та ін.) Не претендуючи на вичерпність і систематичний підхід, А. Фрейд перераховує такі психодинамічні захисні механізми: витіснення, регресія, реактивне утворення, ізоляція, скасування колись колишнього, проекція, інтроекція, звернення на себе, звернення у свою протилежність, сублимація. Надалі цей список був доповнений новими механізмами, спрямованими проти зовнішніх фрустраторів: втеча (догляд) від ситуації, заперечення, ідентифікація, обмеження Я. Однак і цей список варто доповнити наступними найважливішими захисно-адаптивними механізмами: раціоналізація, фантазія, конверсія, символізація, переміщення [5].

Узагальнюючи концептуальні погляди представників неофрейдизму на природу і сутність механізмів психологічного захисту, можна визначити їх як засоби психосоціальної адаптації, регуляторні механізми поведінки людини, який зумовлює її стиль життя.

На думку представників Его-психології, для психологічного здоров'я необхідно мати не тільки зрілі захисні реакції, але також бути здатним застосовувати різні захисні механізми [6].

У радянській психології проблема психологічних захистів розглядалася з позиції марксистського вчення про особистість. На сучасному етапі розвитку психологічної науки дослідники розглядають психологічні механізми захисту в якості процесів інтрапсихічної адаптації особистості за рахунок підсвідомої переробки інформації, яка поступає. Наприклад, відомий український вчений Г. Ложкін розглядає захисні механізми як механізми, які не допускають у свідомість інформації, яка здатна в подальшому травмувати людину [7].

А. Шадських та В. Піча вважають, що захисні механізми – це система внутрішніх регуляторів, що спрямовані на усунення негативних переживань, стану тривоги, дискомфорту, які травмують людину [8].

Концепція недирективної психотерапії К. Роджерса, яка є в багатьох аспектах антиподом психоаналізу, також використовує поняття психологічного захисту. Тому має сенс зіставити ці настільки різні концепції, що

використовують одне поняття захисту, але надають йому різне значення. Для аналізу поняття захисту в моделі особистості К. Роджерса використовується спрощений її варіант, що фіксує співвідношення Самості і Досвіду. Неконгруентність Самості і Досвіду призводить до того, що «досвід, не сумісний з уявленням індивіда про себе, має тенденцію не допускатися до усвідомлення, яким би не був його соціальний статус» [9].

Слід акцентувати визначення захисних механізмів в контексті тілесноорієнтованої психотерапії, так, відповідно до теорії В. Райха, основою є хронічні енергетичні блокування, що відбуваються на фізіологічному рівні.

Саме В. Райх деталізував бар'єри, які використовуються для усунення або зведення до мінімуму нескінчених емоційних переживань, назвавши ці захисні механізми «панциром характеру», під яким він розумів хронічне м'язове напруження, що ізолює людину від неприємних емоцій. Коли м'язи напружені, відчуття послабляються [10].

Таким чином, «м'язовий панцир», тобто фізичний прояв психологічного захисту, перешкоджає перебігу енергії вгору і вниз по тілу, незмінно приводить до емоційного напруження, і як наслідок до неврозу.

«Функції захисту» в понятійному апараті гештальттерапії є одним із базових. Крізь призму положень гештальту – психологічний захист є тотожним із так званими «невротичними механізмами», які є результатом «дефектної взаємодії» із середовищем, де особливості людської особистості можуть або «обвиватися» як при патологічному злитті або інтроєкції, або «розсипатися» на фрагменти і заперечуватися як при проекції і ретрофлексії [11].

На думку гештальттерапевтів, будь-який захисний механізм проходить кілька стадій розвитку:

1. адаптивна - будь-який захисний механізм виникає в цілях кращого пристосування, адаптації до середовища, таким чином будь-який механізм захисту є (або колись був) для людини необхідним і доцільним;

2. невротична - захисний механізм перестає бути адаптивним внаслідок зміни зовнішніх умов і "закостенілості" самого захисного механізму, внаслідок

цього механізм захисту стає механізмом порушення саморегуляції, тобто саме на цій стадії можливе проведення корекційного впливу з метою відновлення цілісності трьох функцій самообслуговування і кордони / контакт;

3. психотерапевтична - прояви захисного механізму особистості в ситуації психотерапевтичного впливу або як засіб діагностики (наприклад, проекція) [12].

Чи не абиякий внесок в розвиток вітчизняного наукового розуміння «психологічного захисту» зробили дослідження Ф. Бассіна. Він виразив сумніви щодо боротьби свідомого та несвідомого між собою. За Ф. Бассіним, головним для захисту свідомості від психічної травми є зниження суб'єктивної значущості травмуючого фактора. Дослідник вважає, що психологічний захист є абсолютно нормальним, працівників ювенальної пробації щоденно працюючим механізмом людської свідомості. На його думку захист здатен запобігати дезорганізації поведінки людини, яка настає не тільки при зіткненні свідомого та несвідомого, але й у випадку протиборства між цілком усвідомлюваними установками [13].

На сьогодні однією з найбільш розроблених і повних концепцій психологічного захисту багатьом дослідникам представляється структурна теорія Р. Плутчика[14]. Дана концепція пропонує теоретичне обґрунтування зародження та функціонування захисних механізмів, дає нову підставу для класифікації останніх і простежує зв'язки між окремими захисними механізмами, типами клінічної патології і видами асоціальної поведінки.

Спільні з Г. Келлерманом тривалі дослідження емоційних процесів призвело Р. Плутчика до створення психоеволюційної теорії емоцій, яка і стала основою для побудови теоретичної моделі психологічного захисту. Центральна ідея всієї концепції зводиться до того, що механізми психологічного захисту є похідними емоцій, а структура психологічного захисту, за задумом автора, повторює структурну модель емоцій. Р. Плутчик виділяє восьмий базисних адаптивних реакцій (інкорпорація, відкидання, протекція, руйнування, відтворення, реінтеграція, орієнтація, дослідження), які є прототипами восьми

базисних емоцій (страх, гнів, радість, сум, прийняття, відраза, очікування, здивування), поєднання яких дає, на його думку, весь афективний спектр. У свою чергу, як вже зазначалося вище, захисні механізми, що є похідними емоцій, класифікуються Р. Плутчиком на базисні (заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проєкція, заміщення, раціоналізація, реактивні утворення) і вторинні (до їх числа він відносить все різноманіття інших захисних механізмів) [15].

Онтогенетична організація і актуальне функціонування механізмів захисту відбувається в певній послідовності - когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, і відповідно, емоція починається з деякою ініціюючої когнітивної оцінки [16]. У свою чергу, встановлення зв'язку між когнітивної оцінкою ситуації і процесом захисту дало підставу провести паралель між когнітивними процесами та окремими видами психологічного захисту, визначивши таким чином не тільки залежність актуалізації у особистості тих чи інших захистів від особливостей конкретних когнітивних процесів, а й гіпотетичну шкалу « примітивності-зрілості »захисних механізмів, яка в порядку зростання виглядає так: «заперечення-регресія-проєкція-заміщення-придушення-реактивні утворення-раціоналізація-компенсація». У руслі даної концепції, людей, які використовують переважно зрілі механізми захисту і способи переробки емоцій, визначають як більш емоційно і особистісно зрілих. Як ознака зрілості розглядається емоційна гнучкість - використання різноманітних психологічних захистів залежно від обставин.

З метою подолання відчуття тривоги чи загрози власному «Я» людина використовує психологічні захисти. Якщо вони спотворюють та деформують сприйняття реальності, то ми маємо справу з низько-адаптивними захистами, які, хоча і дають можливість людині досягти душевного спокою в таких ситуаціях, одночасно призводять до неадекватного відображення дійсності. Адекватне розуміння реальності було би катастрофічним для даної особистості, воно тільки б посилило тривогу та дезорганізувало її. Наприклад, примітивна ідеалізація іншої людини необхідна такій людині з низько-адаптивними

захистами для того, щоби подолати внутрішній страх за рахунок впевненості в тому, що хтось, до кого вона прив'язана, — всемогутній, нескінченно прихильний і зможе забезпечити їй безпеку. До низько-адаптивних захистів належать: примітивна ізоляція, ідеалізація, знецінення, заперечення, проекція, інтродекція, проєктивна ідентифікація.

Так, примітивна ізоляція — це ізоляція від соціальних стосунків, заміщення напруги, яка існує у взаємодії з оточенням, стимуляцією, яка виходить від фантазій (максимальна заміна комп'ютером спілкування з людьми); заперечення — відмова прийняти існування неприємностей (дружина, яка заперечує, що чоловік, котрий її б'є — небезпечний; наркоман, який запевняє, що не має проблем з наркотиками; жінка, в якої є підозра на рак грудей, уникає лікарів) [17].

Більш ефективний рівень регуляції поведінки та взаємодії особистості з дійсністю забезпечують високоадаптивні захисти, до яких належать раціоналізація, відреагування, витіснення, ідентифікація, заміщення, інтелектуалізація, регресія, знищення зробленого, сублімація, гумор, які дозволяють більш адекватно сприймати реальність та вирішувати проблеми.

Так, витіснення — це мимовільне усунення зі свідомості почуттів, думок, прагнень до дії, які все одно мотивують поведінку (випадання з пам'яті травматичних моментів, тимчасове забування імені знайомого, за яким стоїть, вочевидь, несвідоме негативне ставлення до нього); регресія — повернення на більш примітивний рівень поведінки та мислення (люди, які «живуть» турботою про власне здоров'я та перебувають у позиції слабкої людини. Це їх спосіб подолання складних життєвих ситуацій, в яких вони безпорадні та відчують тривогу); сублімація — соціально прийнятний прояв біологічних імпульсів (сексуальних і агресивних). Це — процес, завдяки якому відбувається трансформація цих імпульсів у(професійну діяльність, у різні види творчості.

3. Фрейд вважав, що наукова діяльність, мистецтво, літературна творчість є засобами зняття певної внутрішньої напруженості, викликаної імпульсами.

У деяких роботах зарубіжних авторів знаходимо поділ психологічних механізмів стресостійкості на два типи: механізми психологічного захисту, компенсації (захисні механізми) і копінг-механізми, або психологічні механізми подолання стресу [18].

Р. Лазарус вважав психологічний захист пасивною копінг-поведінкою. Він розрізняв захисні механізми і механізми подолання за наступними характеристиками: часової та інструментальної спрямованості, функціонально-цільової значущості і модальності регуляції [19]. Часова спрямованість відрізняється у випадку захисту та подолання. При захисті відбувається вирішення актуальної ситуації «тут і тепер», не пов'язаної із майбутніми перспективами. Отже, відносно даної характеристики психологічний захист – це «швидка допомога», що забезпечує психологічне виживання. Інструментальна спрямованість захисту означає його егоцентричну адресацію на власне психічне благополуччя, тоді як подолання – це соціально допустимі способи адаптивної поведінки із врахуванням оточення та оточуючих. Функціонально поведінка подолання спрямована на відновлення порушених відносин між оточенням та особистістю (механізми подолання), тоді як захисні механізми націлені на врівноваження власних психічних станів. Модальність регуляції також різна при подоланні та захисті. Для подолання характерний пошук інформації, дія, рефлексія. Психологічні захисти – це уникання, придушення, заперечення – викривлення реальної ситуації. Висловлюючи критичне ставлення до прийнятої в психоаналітичній теорії ієрархічної організації подолання та захисту Р. Лазарус та С. Фолкман здійснили спробу створити класифікацію конструктивних й неконструктивних способів взаємодії із стресом незалежно від критерію їх цінності [20].

Дж. Вейллант стверджує, що захисні механізми не можна розглядати як патологічні ознаки адаптивної поведінки. Кожний захисний механізм виконує певну адаптаційну функцію. Усвідомлення захисних функцій в якості адаптивних проявів дозволить краще зрозуміти якої допомоги потребує людина і в якій формі вона повинна бути надана. Це, в свою чергу, дає можливість

передбачити розвиток людини на підставі аналізу її проблем, що діагностуються на основі психологічних захистів. В уявленнях Дж. Вейланта фактично не диференціюються копінг-стратегії та психологічні захисти. Копінг, на його думку, відрізняється від захисної поведінки тим, що він є гнучким, цілеспрямованим, орієнтованим на реальність і диференційованим, тоді як захисна поведінка – ригідною, примусовою, недиференційованою [21].

Вважаємо доцільним проведення порівняльного аналізу цих двох феноменів. Найбільш суттєвим аргументом відмінностей копінг-механізмів від захистів, на думку дослідників, полягає в тому, що вибір копінг-стратегії вважаються усвідомленим процесом, а механізмів психологічного захисту неусвідомленим [22; 23; 24]. І. Абітов узагальнив сучасні уявлення щодо співвідношення психологічних захистів та копінг-стратегій (таблиця 1.1) [25].

Таблиця 1.1

Розбіжності між механізмами психологічного захисту та копінг-стратегіями (за І.Р. Абітовим)

Параметр порівняння	Копінг-стратегії	Захисні механізми
Мета	Досягнення адаптації до умов, що змінюються	Збереження комфортного стану, зниження емоційної напруги
Характер:	А) довільність і свідомість - цілеспрямовані і багато в чому усвідомлювані гнучкі процеси; Б) відношення до зовнішньої і внутрішньої реальності – орієнтація на визнання і прийняття реальності, активне дослідження реальної ситуації; В) диференційованість – реалістичний облік цілісної ситуації, здатність розбивати всю проблему на дрібні потенційно розв'язні завдання; Г) ставлення до допомоги в ході опанування – активний пошук і прийняття допомоги.	А) довільність і свідомість - вимушені автоматичні і неусвідомлювані процеси; Б) відношення до зовнішньої і внутрішньої реальності – Заперечення, спотворення, приховування від себе реальності, втеча від неї; В) диференційованість – форми поведінки, що не враховують цілісність ситуації, діючі напролом; Г) ставлення до допомоги в ході опанування – або відсутність пошуку допомоги і відкидання пропонуваної, чи прагнення все покласти на який допомагає, самоусунувшись від вирішення власних проблем.

Продовження таблиці 1.1

Ступінь усвідомленості	Свідома зміна ситуації	Несвідоме реагування на загрозу
Основні види	Поведінкові, когнітивні, емоційні	Примітивні, вищі
Результати, наслідки та функції	Приватне поліпшення (наприклад, локальне зниження напруги, усунення хворобливих відчуттів) ціною погіршення всієї ситуації, регресу. Але також порятунок від потрясіння, надання суб'єкту часу для підготовки інших, більш ефективних способів опанування	Забезпечують впорядковане, контрольоване задоволення потреб та імпульсів. Утримують суб'єкта від регресу, ведуть до накопичення індивідуального досвіду опанування з життєвими проблемами
Корекція феномена	Можливість навчання подоланню, тобто застосуванню усвідомлених стратегій за рахунок оволодіння певною послідовністю дій.	Усвідомлення несвідомих захисних механізмів (що знижує ступінь їх активності).

Варто також зауважити – люди рідко використовують якийсь єдиний механізм захисту – зазвичай вони застосовують різні захисні механізми для розв'язання конфлікту або послаблення тривоги [26].

Цікавими для ознайомлення є результати проведеного емпіричного дослідження психологічного захисту Т. Клімонтовою у респондентів з різним рівнем інтелекту. Так, було виявлено, що особистості з високим рівнем інтелекту мають більш вузький репертуар механізмів психологічних захистів у порівнянні з особистостями із середнім рівнем інтелекту [27].

Аналізуючи науково-психологічну літературу, що присвячена захисним механізмам, ми дійшли висновку, що більшість авторів вказують на те, що вузькість репертуару механізмів психологічного захисту часто пов'язується зі зниженням адаптаційних можливостей особистості.

1.6. Основні класифікації механізмів психологічного захисту

Опрацювання сучасних наукових джерел дає нам змогу дійти висновку, що серед дослідників не існує єдиної точки зору ні щодо загальної природи

механізмів психологічного захисту, ні щодо їх кількості, ні навіть на їх чіткі визначення та характеристики в деяких випадках.

Основними і загальними для різних видів захисних механізмів рисами, як вважали З. Фрейд із своїми послідовниками, а також К. Холл і Г. Ліндцей, є те, що вони:

- несвідомі, тобто людина не усвідомлює ні причин і мотивів, ні цілей, ні самого факту свого захисного поведінки по відношенню до певного явища чи об'єкту;
- захисні механізми завжди спотворюють, фальсифікують або підміняють реальність [28].

На сьогоднішній день існує безліч поглядів на види механізмів психологічного захисту та їх класифікацію. Розглянемо основні види, даючи їм характеристику:

- Сублімація – процес перетворення і переадресування сексуальної енергії в різноманітні форми діяльності, прийнятні для індивіда та суспільства. Цікавим є те, що творчість виступає різновидом сублімації. На думку З. Фрейда, спираючись на сублімацію, людина здатна подолати вплив шукають виходу сексуальних і агресивних бажань, які не можна ні придушити, ні задовольнити, направивши їх в інше русло [29];

- Агресія – один із найдискусійніших механізмів захисту в сучасній психологічній літературі. Так, на думку С. Будассі, агресія може бути:

- Прямою – як правило, звернена на інших. Може проявлятися в поведінці (напад, бійка, фізичний вплив, вбивство) або у вербальній формі (лайка, що принижують жарти або висловлювання, сарказм, грубі зауваження).

Можливе звернення агресії на себе (аутоагресія): самозвинувачення, глибоке переживання провини, самогубство, погибель себе голодом, "умертвіння плоті";

- Непрямою – спрямована не безпосередньо на небажаний або неприємний об'єкт (особу), а на доступний об'єкт. Цей доступний об'єкт може

бути пов'язаний з джерелом фрустрації (або з бар'єрами), але може і не мати до них ніякого відношення;

- Виміщення – захисний механізм, що направляє негативну емоційну реакцію не так на психотравматичну ситуацію, а на об'єкт, який не має до неї відношення. Цей механізм створює "замкнуте коло" взаємовпливу людей [30];

- Аскетизм – був описаний в роботі А. Фрейд "Психологія Я захисні механізми" та визначено як заперечення і придушення всіх інстинктивних спонукань. Вона вказувала на те, що даний механізм характерний більшою мірою для підлітків, прикладом якого є невдоволення своєю зовнішністю і прагнення до її зміни. Це явище пов'язане з кількома особливостями підліткового віку: бурхливі гормональні зміни, що відбуваються в організмі молодих людей і дівчат, можуть викликати повноту та інші недоліки зовнішності, що робить насправді підлітка не дуже симпатичним [2];

- Витіснення – процес несвідомого усунення індивідом мотивів своїх дій зі сфери свідомого. Швидшим є витіснення тієї негативної інформації, впливу, яку людина спричинила собі чи її оточенню. З. Фрейд вважав, що витіснені думки та імпульси і неприйнятні для свідомості переживання не втрачають активності в несвідомому, і для запобігання прориву їх у свідомість необхідна постійна витрата психічної енергії. Ця безперервна витрата ресурсів "Я" може серйозно обмежувати використання енергії для більш адаптивної, спрямованої на власний розвиток творчої поведінки;

- Заперечення – це прагнення уникнути нової інформації, не сумісною зі сформованими уявленнями про себе. Захист проявляється в ігноруванні потенційно тривожної інформації, ухилення від неї. Це як би бар'єр, розташований прямо на вході сприймає системи. Стимул для запуску заперечення може бути не тільки зовнішнім, а й внутрішнім, коли людина намагається про щось не думати, відігнати думки про неприємне. На відміну від інших захисних механізмів, заперечення здійснює селекцію відомостей, а не трансформацію їх з неприйнятних у прийнятні. Крім того, заперечення часто є реакцією на зовнішню небезпеку.

- Регресія – знаходить свій прояв у пригніченні почуттів, бажань, прагнень, звернення до примітивних форм поведінки, уникнення відповідальності. Розвивається в ранньому дитинстві для отримання почуття невпевненості в собі і страху невдачі, пов'язаних з виявом ініціативи, передбачає повернення до дитячих форм поведінки як більш безпечних і приємних. Інакше кажучи – перехід на більш примітивний рівень мислення та поведінки;

- Проекція – процес, за допомогою якого індивідуум не усвідомлено приписує свої власні відчуття, уявлення, бажання, думки, потяги, а також часто «ганебні» несвідомі прагнення іншим людям та оточенню. Вперше термін «проекція» ввів З. Фрейд, розуміючи її як приписування іншим людям того, в чому людина не розташований собі зізнатися. Це неявне уподібнення оточуючих людей собі, своєму внутрішньому світу. Виявляючись у ранньому дитинстві, проекція часто виступає як підсвідомий механізм захисту у дорослих. Існують різні типи проекцій:

- Комплементарна - приписування іншому того стану, який відсутній у суб'єкта, але додатково до стану суб'єкта;

- Атрибутивна - наївне судження при нестачі знань;

- Сімілятивна - приписування власних якостей, яких суб'єкт не усвідомлює, іншим людям;

- Ідентифікація – є незрілою формою проекції. Її незрілість виявляється у вираженому прагненні наслідувати певній особі, коханій людині, герою у всьому [31]. У зрілого наслідування вибірково: він виділяє в іншого тільки вподобану межу і здатний ідентифікуватися окремо з цією якістю, не поширюючи свою позитивну реакцію на всі інші якості цієї людини. З. Фрейд розглядав ідентифікацію як самоототожнення людини з значущою особистістю, за зразком якої він свідомо чи несвідомо намагається діяти [32];

- Інтелектуалізація – заснований на фактах, надмірно «розумовий» спосіб переживання конфліктів та їх обговорення. Це пошук прийнятних

причин для неприйнятних думок і дій. Зазвичай винаходяться будь-які пояснення для своїх провалів або невдач, які в дійсності засновані на інших причинах;

- Компенсація – інтенсивна спроба виправити або знайти відповідну заміну реальної або надуманої, фізичної або психологічної неспроможності;
- Нігілізм – заперечення цінностей. Таке визначення нігілізму є одним з найпоширеніших у сучасній спеціальній літературі. Підхід до нігілізму як одному з механізмів психологічного захисту ґрунтується на концептуальних положеннях Е. Фромма. Він вважав, що центральною проблемою людини є внутрішньо властиве людському існуванню протиріччя між буттям "кинутого у світ не по своїй волі" і тим, що він виходить за межі природи завдяки здатності усвідомлювати себе, інших, минуле і сьогодення;
- Раціоналізація – пошук правдоподібних причин для виправдання дій, викликаних пригніченими, неприйнятними почуттями. Індивід так пояснює собі поведінку і почуття в конфліктних ситуаціях, щоб зберегти самоповагу та уникнути тривоги. Несвідоме прагнення індивіда до раціонального обґрунтування своїх ідей і поведінки навіть в тих випадках, коли вони ірраціональні. Потужним стимулом, що провокує раціоналізацію, є потреба в системі розумної орієнтації в навколишньому світі. Людині необхідно мати хоч якусь систему такої орієнтації, безвідносно до того, істинна вона чи хибна. Без такої суб'єктивно прийнятної системи він не може залишатися в здоровому глузді. Вона допомагає йому здійснювати контакт з реальністю і осягати світ до певної міри об'єктивно;
- Реактивна формація – спостерігається, коли «Я» може захищатися від заборонених імпульсів, висловлюючи в поведінці та думках протилежні спонукання. Тобто процес зміни неприємної для свідомості тенденції на більш прийнятну або ж протилежну;

- Фіксація поведінки – є тенденцією «Я» до збереження апробованих, ефективних стереотипів поведінки, зміна яких може призвести до патологічного нав'язливого прагнення до повторень.

За визначенням вченої та дослідниці А. Борисюк всі наявні механізми психологічного захисту можна умовно розділити на первинні та вторинні [33].

Так, до первинних, виходячи із запропонованої автором класифікації, відносять:

- ідентифікація (з агресором, ідеалізація);
- заперечення (аскетизм, девелюація);
- ізоляція (відчуження, формування обмеженої поведінки);
- інтроєкція (невротичне злиття);
- придушення.

Відповідно, до вторинних необхідно зазначити:

- раціоналізація (ухиляння, моралізація);
- витіснення (оглушення, перекручування сприйняття);
- регресія (занурення у хворобу, десакралізація, комплекс іони);
- проєкція (трансфер, заміщення, переміщення);
- інтелектуалізація (анулювання, катарсис, розщеплення, компенталізація, іронія);
- агресія (злиття з агресором, поворот проти себе);
- заміна (гумор, формування симптомів, заміщення, виміщення, догляд, фантазія, сновидіння);
- реактивне утворення (зміна сприйняття, формування реакції, реверс, сексуалізація, компенсація);
- сублімація.

Вторинні захисти характеризуються більш специфічною дією (спрямовані тільки на почуття або на конкретні аспекти сприйняття і переживань) і обов'язковою участю мислення. Вони менше спотворюють реальність, більш адаптивні та розпізнавані за наявності раціональних і раціоналізуючих

компонентів, адже так зручно бути розумним, мати вичерпні пояснення на всі випадки життя і знаходити логічні підстави для того, щоб робити тільки те, що хочеться, або взагалі нічого не робити [34].

Порівняно з примітивними зрілі захисти легше усвідомлювані; як правило, клієнти визнають їх, але не дуже схильні щось змінювати у своїй поведінці і звичних способах взаємодії. Все це «прийоми свідомості», за допомогою яких вона оберігає себе від зіткнення з небажаними аспектами зовнішньої і внутрішньої; реальності. Загальним для всіх вторинних захистів є також прагнення, подолати афекти (сильні почуття й переживання) за допомогою інтелекту, раціоналістичного мислення, завдяки якому клієнт знаходить розумне логічне пояснення суперечливих дій і вчинків.

В свою чергу, А. Фрейд у своїй роботі «Психологія «Я» та захисні механізми» надала класифікацію механізмів психологічного захисту в залежності від характеру фрустраторів, проти яких ці механізми безпосередньо спрямовані (зовнішні і, відповідно, внутрішні фрустратори). Захисними механізмами, які використовувались проти внутрішніх факторів авторка називала:

- репресію (придушення, супресію);
- регресію;
- реактивні утворення (формування реакції);
- ізоляцію афекту;
- заперечення;
- проекцію;
- інтроекцію;
- звернення на власну особистість;
- перетворення на власну протилежність;
- сублімацію.

Захисними механізмами, що спрямовані на знецінення зовнішніх факторів, виходячи із пропонованої авторкою класифікацією, є:

- втеча від ситуації;
- заперечення;
- ідентифікація;
- обмеження.

В гештальт-підході визначаються наступні захисні механізми:

Конфлуенція (в перекладі «злиття») яка в свою чергу, розподіляється на два види:

- конфлуенція першого роду – захисний механізм, основною характеристикою якого є порушення процесу виділення фігури з фону через те, що людині складно виокремити свої потреби, бажання та ін.
- конфлуенція другого роду – захисний механізм, в результаті якого відбувається «емоційне злиття» особистості з іншою людиною або людьми. Цей механізм проявляється в неможливості відокремитися від них.

Інтроекція – включення в структуру Его зовнішніх цінностей і стандартів з тим, щоб вони перестали діяти як зовнішня загроза, цей механізм проявляється через наділення себе якостями, думками, настановами інших людей.

Проекція – приписування іншим людям тих якостей, які характерні для самого суб'єкту. Виділяють три види проекції:

- дзеркальна проекція (приписування іншим деяких почуттів і думок, які людина має або хоче мати сама);
- проекція катарсису (приписування іншим почуттів, думок, характеристик, яких людина не хоче визнавати в собі);
- додаткова проекція (приписування іншим характеристик, за допомогою яких людина може виправдати свої власні небажані характеристики).

Ретрофлексія (в перекладі «повертання на себе або до себе») – процес повернення суб'єктом собі того, що було адресовано навколишньому середовищу (ретрофлексія катарсису), повернення суб'єктом собі того, що він

бажав отримати від іншого (дзеркальна ретрофлексія). Результатом ретрофлексії можуть бути психосоматичні захворювання.

Дифлексія – процес уникнення прямого контакту, коли мета досягається обхідним шляхом. Неусвідомлюваний механізм відходу, спрямований на припинення контакту і посилення ізоляції людини як від інших, так і від його власного досвіду, в результаті чого, людина абстрагується від ситуації.

Девалідизація – процес ігнорування або знецінення своєї діяльності.

Еготизм – посилення кордону – захисний механізм, що виражається у збільшенні контролю над ситуацією і над самим собою.

Профлексія – це захисний механізм, який характеризується тим, що людина починає діяти іншому те, що хотіла отримати від нього для себе [35].

Проводячи характеристику наявності схожості та розбіжностей між представленими механізмами психологічного захисту школи психоаналізу та представників гештальту, відмічаємо, по-перше, розбіжності в понятійному апараті. Так, якщо механізм «інтродекція» в дефініції класичного психоаналізу для З. Фрейда, Ш. Ференчі, М. Клайн має, скоріш, позитивну конотацію: в даному випадку мова йде про присвоєння власне найкращих якостей (проекція, в свою чергу, передбачає відвернення всього негативного), в той час як для засновника школи гештальт-терапії Ф. Перлза мова йдеться про процес з негативним відтінком значення, коли сторонні тіла, ідеї або цінності («необхідно», «треба») проковтуються особою без усвідомлення цього [36].

В цьому можна побачити загальні погляди представників школи психоаналізу та гештальт-терапії на феномен психологічного захисту. З. Фрейд помітив, що всі люди в якійсь мірі використовують захисні механізми і це стає небажаним тільки в тому випадку, якщо ми надмірно на них покладаємося.

Зерна серйозних психологічних проблем падають на сприятливий ґрунт тільки тоді, коли наші способи захисту, за винятком сублимації, призводять до спотворення реальності.

У психоаналізі психологічні захисти грають і негативну і позитивну роль. Ставлення З. Фрейда до механізмів психологічного захисту полягало в тому, що

вони є несвідомими, гештальт-терапія в даному випадку оперує поняттям – «несвідомі в даний момент», пропонуючи вивчати сам актуальний процес придушення, а не зміст пригніченого матеріалу. В концепції гештальту психологічний захист грає тільки негативну роль. Так як особистість не перебуває в конгруентному стані, тобто реальна дійсність не перебуває в рівновазі з істинними почуттями і виразом їх. Захисні механізми в гештальт підході - це такі маневри і способи мислення і поведінки, до яких вдається мозок, щоб позбутися від хворобливого емоційного матеріалу. Деякою аналогією поняття захисних механізмів в гештальт-терапії є переривання контакту із середовищем [37].

Опір (психологічний захист) в гештальт-терапії це не протилежність контакту, а частина контактної функції, що виражається униканням деяких аспектів контакту (впізнання). Діалектичною аппозицією опору є сприяння, оскільки та ж сама фортеця, яка чинить опір агресору, допомагає захисникам. Важливо визначити чому організм пручається, а чому сприяє і як саме він це робить.

Аналізуючи існуючі у психології тенденції, ми дійшли висновку, що сталою практикою є диференціювання захисних механізмів на рівні (від двох до чотирьох), але єдина думка про принципи цього поділу і про те, куди який захист віднести, відсутня.

Так, звертаючись до категоризації запропонованої Дж. Вейлантом, який класифікував механізми психологічного захисту в континуум відповідно до рівня психоаналітичного розвитку, можна виділити наступні рівні:

- I рівень: психотичні захисти (екстремальна проекція, когнітивне спотворення, конверсія, марення, психотичне заперечення, розщеплення Его) – люди, в процесі захисту своїх інтересів, вдаються до неприкритого тиску на опонентів, яке часто можна сприйняти з боку як шаленість, прояв психозу. характерною рисою є і демонстрація думок про необхідність всецілої перебудови реальності, з метою задоволення власного внутрішнього її розуміння і їхніх потреб, проектування на інших кричущою моральної чи

психологічної недостатності, яка сприймається як недолік іншої людини або групи;

- II рівень: незрілі захисти (відігрівання ззовні, інтроєкція, пасивна агресія, прийняття бажаного за дійсне, примітивна ідеалізація, девальвація, проєкція, проєктивна ідентифікація, соматизація, фантазія) – в процесі захисту своїх інтересів, з метою зменшення своїх незручностей, прямо вказують на них, виявляють побічно або пасивно загрози, особливо у випадку перебування в депресії. Можуть приписувати невизнання своїх дій, думок протилежній стороні. Часто діють прямо, але, усвідомлюючи свій емоційний стан, схильні фантазувати, з метою вирішення труднощів у свою користь. Характерно, що переживання, стреси, часто надають реактивне вплив на їхнє здоров'я;

- III рівень: невротичні захисти (анулювання, виміщення, дисоціація, ізоляція афекту, інтелектуалізація, іпохондрія, раціоналізація, реактивне утворення, регресія, репресія, самотність, соціальне порівняння) – представники цього стилю застосовують його для боротьби за існування, влаштовуючись і насолоджуючись життям. Але такі прийоми мають часто короткострокове перевагу в протистояннях, часто можуть викликати довгострокові проблеми у відносинах. Свої емоції, в тому числі і сексуальні імпульси, часто елегантно направляють в потрібне місце щоб уникнути небажаних загроз.

- IV рівень: зрілі захисти (акцептація, альтруїзм, антиципація, вдячність, гумор, емоційна самодостатність та саморегуляція, ідентифікація, милосердя, мужність, повага, покора, прощення, стриманість, сублімація, супресія, терпеливість, толерантність, уважність) – адаптуються в життя протягом тривалого часу з метою оптимізації успіху в житті та відносинах. У процесі свого захисту намагаються об'єднувати суперечливі емоції і думки, в той же час, залишаючись ефективними. Ті, хто використовує ці механізми, як правило, вважаються добродішними. Часто воліють служити іншим, що приносить їм особисте задоволення. Несвідомо моделюють самого себе і свої дії на характер іншої людини і його поведінка, внаслідок чого, глибоко

проникають у його таємницю. Трансформують негативні емоції і інстинкти в позитивні дії, поведінку або почуття. Відрізняються реалістичним плануванням і передбаченням майбутніх неприємностей і дискомфорту. На багато речей дивляться з гумором. Уміють пригнічувати негативні думки, заганяючи їх у підсвідомість [38].

Одним із фундаментальних підходів до класифікації механізмів захисту особистості на сьогодні є поділ, запропонований Н. Мак-Вільямс, яка виділяє два рівні захисних механізмів за ступенем їх «примітивності»:

- первинні захисні механізми (примітивні): всемогутній контроль, дисоціація, заперечення, інтродекція, примітивна ідеалізація, примітивна ізоляція, ідентифікація, проєкція, розщеплення Его, соматизація);
- вторинні захисні механізми (досконалі): анулювання, аутоагресія, виміщення, відігрівання ззовні, ігнорування, ідентифікація, ізоляція афекту, інтелектуалізація, компаратменталізація, компенсація, моралізація, раціоналізація, реактивне утворення, реверсія, регресія, репресія, сексуалізація, сублімація) [39].

«Незрілі» захисти, типові для особистісних розладів, - це фантазія, іпохондрія, рухова активність і пасивно-агресивна поведінка. «Зрілі» - сублімація, витіснення (довільне придушення), альтруїзм, передбачення і гумор. Незважаючи на очевидну важливість даної класифікації, вона лише частково відображає певні аспекти співвідношень між механізмами захисту, не претендуючи на синтез інваріантної структури ні на рівні інтерпсихічному, ні, тим більше, на інтерперсональному рівні існування феномена.

Однією з форм зрілої психологічного захисту особистості є гумор. Багато досліджень показали, що особливість гумору як психологічного захисту полягає у автоматичному перетворенні почуттів. Локалізація гумору в усвідомості робить його несхожим на класичні види захисних механізмів. За вченнями З. Фрейда, гумор може бути зрозумілий як вища із захисних функцій.

При такому розумінні гумору авторегуляція досягається за рахунок двох основних функцій:

- підбадьорювання – гумор регулює рівень напруги, спонукаючи суб'єкта до діяльності, до подолання або певному усуненню перепони. Це може досягатися за рахунок висміювання (знецінення) перепони або власного неадекватного способу дії;

- відступ (гумор поразення) – зняття напруги ціною відмови від потреби [40].

Таким чином, гумор виступає в якості захисного механізму і стає однією з форм самоствердження особистості, що відрізняється, наприклад, від іронії.

З цього приводу Ф. Ніцше писав про те, що іронія доречна лише як педагогічний засіб у спілкуванні вчителя з учнями. В інших випадках іронія - це безчинство. Крім того, звичка до іронії псує характер, вона поступово надає йому межу зловтіхи: починаєш походити на злого собаку, який, кусаючись, навчився до того ж сміятися.

Якщо звертатись до вітчизняних поглядів на феномен механізмів психологічного захисту, необхідно відзначити запропоновану Л. Дьоміною та І. Ральниковою класифікацію захисних механізмів, відповідно до якої вчені виділяють:

- природні механізми (витіснення, репресія, аскетизм, нігілізм);
- інтегративні (агресія, десакралізація, ідеалізація, проекція, трансформація, ідентифікація, гра ролі, інверсія);
- ретрозахисти (відступ, самозамкнення, дефлексія, окаменіння, втеча у віртуальну реальність/віртуальність, комплекс Іона, регресія).

Основні функції та структури механізмів психологічного захисту досліджені нами у наступному підрозділі.

1.3. Структура та основні функції захисних механізмів

Застосування захисних механізмів починається з початку життєдіяльності людини. Але використання різного виду захисних механізмів залежить від багатьох факторів, одним з яких виступає вік людини. Еріксон Е. пов'язує виникнення внутрішньоособистісного конфлікту з ефективністю проходження вікових криз, надаючи пари антагоністичних психічних характеристик для кожного віку, починаючи з народження: довіра-недовіра; автономія-сором, сумнів; ініціатива-почуття провини; працелюбство – почуття неповноцінності; я-ідентичність – суміш ролей; близькість – ізоляція; творчість – апатія; інтеграція – відчай [41].

Механізми психологічного захисту спрацьовують насамперед тоді, коли під загрозою виявляються «Я-концепція» особистості. Так, професор П. Лушин вважає психологічний захист імунною реакцією на зіткнення антагоністичних конструктів, що може інтерпретуватися як, з однієї сторони, опір або затримка у розвитку, а з іншої – як перехідна, тимчасова форма у розвитку [42].

Спираючись на запропоновану структуру особистості З. Фрейдом (Ід, Его, Супер-Его), психологічний захист можна розглядати в якості основної функції Его, що полягає в інтеграції та адаптації особистості.

Механізми захисту знаходяться між потребою особистості та її задоволенням. Звідси - захист є дзеркальне відображення можливого, але не реалізованого особистістю процесу мотивації або відображення нездійснених, але в минулому бажаних цілей. Тоді непродуктивність для особистості дії психологічних захистів пов'язана з розбіжністю цілей і засобів їх досягнення в поведінці людини або порушенням заходи у співвідношенні мотиву і сил, витрачених на його реалізацію, або поведінкою людини прямо протилежним цілям.

Узагальнюючи концептуальні погляди психологів-дослідників на природу та сутність феномену захисних механізмів, ми дійшли висновку, що загально визнаної та єдиноприйнятної думки стосовно характеру впливу дії цих

механізмів на людську психіку не існує. Створюючи неабиякий позитивний вплив на людську психіку, захищаючи її від стресових та неприйнятних ситуацій в житті, психологічний захист значною мірою призводить до заперечення реальності.

Так, Р. Гранпрацівників ювенальної пробації вважає, що функції психологічного захисту за своєю суттю суперечливі: з одного боку, вони сприяють адаптації людини до власного внутрішнього світу, але при цьому, з іншого, – можуть погіршити пристосованість до зовнішнього соціального середовища [43].

Г. Чуйко, Т. Колтунович у своїй статті «Особистісний характер механізмів психологічного захисту» пропонують визначати такі функції психологічних захистів:

- позитивні: оберігають особистість від негативних переживань, сприйняття психотравмуючої інформації, знімають тривогу і допомагають зберегти в ситуації конфлікту самоповагу та ін.;
- негативні: дія захистів зазвичай не тривала і триває доти, доки потрібний час для акумулювання сил для нової активності. Але, якщо стан емоційного благополуччя фіксується на тривалий період і по суті замінює активність, то психологічний комфорт досягається ціною викривлення сприйняття реальності чи самообманом [44].

Погляд на функції захисних механізмів двоякий. Ід, Его і Супер-Его перебувають у постійній боротьбі за психічну енергію через обмеженого обсягу лібідо. Сильні конфлікти можуть привести людину до психологічних проблем, захворювань. Для зняття напруженості цих конфліктів особистість виробляє спеціальні «захисні механізми», які функціонують несвідомо і приховують справжній зміст мотивів поведінки. З одного боку, захисні механізми, згідно вчень З. Фрейда, спрямовані проти тих «заборонених» потягів, котрі може відчувати людина, і проти всього того, що може викликати тривогу (це можуть бути емоції, особливі ситуації або вимоги Супер-Его). З іншого боку, представники неофрейдизму стверджують, що захисні механізми особистості є

не що інше, як «глобальні, закономірні, здорові, адаптивні способи переживання світу», вони «з'являються як здорова, творча адаптація і продовжують діяти протягом усього життя».

Таким чином, в основній функції захисних механізмів - уникнути або опанувати якесь потужне загрозовим почуттям (тривогою, іноді найсильнішим горем чи іншими дезорганізуючими емоційними переживаннями), виділяється новий аспект: збереження самоповаги, підтримання сильного, несуперечливого, позитивного почуття власного Я [45].

Узагальнюючи численні роботи, в яких акцентуються негативні функції захисних механізмів, можна виділити їх наступні характеристики:

1. Неусвідомленість. Захисні механізми діють на неусвідомлюваному рівні і тому є засобами самообману.

2. Некерованість. Механізми проявляються як нав'язливі, некеровані потягу.

3. Просторово-часова і змістовно-ціннісна обмеженість.

- вузькість, відсутність цілісності, повноти, гнучкості, ригідність і фіксованість механізмів захисту;

- тимчасовість, відсутність тимчасової перспективи, спрямованість на забезпечення актуального психологічного комфорту.

- ситуативність, підпорядкування актуальної ситуації, відсутність ціннісно-змістовної та особистісної насиченості, «вирвана» з соціокультурного контексту.

4. Самовідчуження. Автоматичність, механістичність, відокремленість від сутнісного Я. Фрустрація саморозгортання цілісного, творчого «Я». Відсутність мужності, страх перед чистим і гострим усвідомленням буття, свого істинного «Я», своєї творчої сутності. При цьому вибираючи легені, паліативні вирішення проблемних ситуацій, особистість жертвує пробудженням і розвитком свого справжнього, творчого Я.

5. Зупинка в розвитку, регресія і дезінтеграція поведінки. Закріплення, фіксованість механізму, використання його як єдиного способу вирішення проблем, призводить до неефективності і відхилень у розвитку особистості.

6. Спотворення реальності і об'єктивній картини світу. Механізми спотворюють, заперечують, трансформують або фальсифікують сприйняття реальності, ведуть до приховування, спотворення і самообману.

7. Неетичність та інструментальна спрямованість. Вузкість просторово-часових рамок і обмеженість змістовно-смісловий насиченості актуально діючого механізму захисту, ігнорування інтересів оточення, спрямованість на реалізацію вузькоогоїстичних інтересів і досягнення власних інтересів будь-яку ціну.

8. Вторинна конфліктизація. Застосування захисних механізмів веде до «вторинної конфліктизації», викликаній збереженням об'єктивних причин проблемної ситуації, а також загостренням міжособистісних конфліктів з оточуючими, для яких, ситуації маніпуляцій та ігор стають змістовно прозорими [46].

Особистість має про себе певну думку, уявлення, що складаються в певний образ. Однак цей головний образ «Я», у свою чергу, складається з різних допоміжних образів «Я». На думку М. Розенберга, йдеться про «справжнє «Я» (якою людиною бачить себе цієї миті), «динамічне «Я» (за допомогою яких засобів людина планує досягти успіху), «фантастичне «Я» (якою людині треба було б бути, якби вона керувалася засвоєними моральними нормами та зразками поведінки), «майбутнє «Я» (з якою зразковою для себе особистістю людина прагне зрівнятися в майбутньому), «ідеалізоване «Я» (яким себе суб'єктові приємно було б бачити).

На думку Т. Яценко, провідну роль у формуванні механізму психологічного захисту відіграє «ідеалізоване «Я». Саме воно визначає систему очікувань, як саме сприйматимуть суб'єкта його партнери у спілкуванні. При цьому вся система психологічного захисту спрямована на те, щоб ці очікування виправдалися.

Психологічний захист має складну структуру:

- Спрямованість – вона пов'язана з виявленням основних особливостей «ідеалізованого «Я» суб'єкта;
- Мета – пов'язана саме із виявленням специфіки механізму психологічного захисту.
- Цінності – визначають, які умовні цінності є головними для функціонування захисту.
- Засоби – сукупність технік захисту.
- Результати – те, що отримано як наслідок використання певної техніки психологічного захисту для досягнення визначеної раніше мети.

Усі ці категорії, як доводить Т. Яценко, дуже тісно пов'язані між собою та об'єднані в певну ієрархічну систему. Головним компонентом, який виконує функцію їхнього організатора, є «ідеалізоване «Я».

Оскільки параметри системи психологічного захисту задає «ідеалізоване «Я», наслідком її діяльності притаманне ухиляння від реальності. Характерною є тенденція «знецінення» іншої людини, ігнорування позитивних рис її особистості. Під час захисту відбувається блокування почуття вдячності. Вияви доброзичливості з боку інших людина сприймає як належне [47].

1.4. Механізми психологічного захисту у професійній діяльності працівників ювенальної пробації

За теоріями *С. Рубінштейна, О. Леонтьєва і О. Асмолова*, особистість формується в діяльності та народжується з діяльності. Особистість, на їхню думку, виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як продукт діяльності. «Спільна доцільна предметна діяльність людей» являє собою вихідну, «породжувальну» основу розвитку особистості [48].

Визначення особистісних особливостей правоохоронця повинне будуватися на безпосередньому вивченні особливостей професійної діяльності та відповідних індивідуально-психологічних якостей працівників. Сучасні психологічні дослідження доводять, що провідним етапом з'ясування специфічних особистісних характеристик фахівця є дослідження самої діяльності.

Саме тому, ми вважаємо за необхідне для початку проведення аналізу професійної діяльності працівників ювенальної пробації та виявлення їх психологічних характеристик.

В психологічній літературі діяльність розглядають як один із основних ментальних понять. Так, на думку Р. Немова діяльністю є специфічний вид активності людини, який направлений на пізнання, а також творче перетворення навколишнього середовища. При цьому, у своїй діяльності людина створює предмети матеріальної та духовної культури, використовує свої здібності, будує суспільство та інше. Безпосередньо у діяльності формується та проявляється система психічних процесів, станів і властивостей індивіда, адже, завдяки продуктивному характеру діяльності людина створює знакові системи, знаряддя впливу на себе та природу. Отже, з психологічної точки зору і правоохоронну діяльність можна охарактеризувати сукупністю її цілей, які породжуються суспільним життям, умовами існування людини, і залежать від виконуваних нею соціальних ролей, професійних функцій, та, безумовно, від особливостей розвитку її індивідуальних особливостей [49].

В психологічній літературі виділяють певні умови діяльності, за якими її можна класифікувати як екстремальну. До звичайних умов діяльності відносять такі умови, які забезпечують нормальне функціонування всіх систем організму людини і не викликають надмірного нервово-психічного напруження. До особливих умов діяльності відносять такі умови, в яких можлива загроза виникнення небезпечної ситуації. До останньої групи екстремальних умов діяльності відносять такі умови, в яких присутня реальна вітальна загроза, і зазвичай високий рівень нервово-психічної напруги [50].

Особливі (екстремальні) умови діяльності ставлять підвищені вимоги до професіонала і є причиною помилок та зривів в роботі, що несприятливо впливає на працездатність.

Саме поняття «екстремальний» (від лат. *extremum* – крайній) використовують для об'єднання понять як максимуму так і мінімуму. Екстремальні умови можуть створюватися не лише максимізацією, але й мінімізацією (дефіцитом) діючих факторів. [51].

В найбільш загальному вигляді внутрішню структуру екстремальних ситуацій, можна зобразити в наступних компонентах:

- суб'єкт ситуації – індивід (спільнота), що здійснює вирішення екстремальній проблеми, екстремум, або граничність;
- об'єкт діяльності – це те, на що безпосередньо спрямована діяльність суб'єкта екстремальної ситуації;
- мета діяльності – це те, заради чого вона здійснюється;
- сукупність зовнішніх (об'єктивних) умов виникнення екстремальності для життєдіяльності – це такий компонент у структурі розвитку екстремальних процесів, який представлений тією чи іншою сукупністю суттєвих умов і факторів, що не залежать від даного суб'єкта і наявність яких з необхідністю породжують ту чи іншу екстремальну ситуацію, формуючи середу її протікання;
- сукупність внутрішніх (суб'єктивних) умов екстремальної ситуації – представлені сукупністю фізіологічних, психологічних, гносеологічних, морально-особистісних та інших факторів, що відносяться безпосередньо до самого суб'єкту й цілком залежних від нього;
- процес суб'єкт-об'єктного (суб'єкт-суб'єктної) взаємодії, «включеності» суб'єкта в ситуацію, ситуативні протиріччя і проблемна задача – компонент, який виступає субстанціональної основою розвитку конкретних ситуаційних відносин, що визначають процесуальне зміст ситуації;
- напруженість, загроза, небезпека і ризик:

- напруженість – пронизує все поле екстремальної ситуації, пов'язана практично з усіма її елементами. Може розглядатися як складову компоненту суб'єктивної сторони екстремальної ситуації. Так, Г. Сельє пропонував особливо напружену ситуацію, з психологічної точки зору, відносити до екстремальної;
- загроза – представляє собою можливість збитку від впливу факторів, що містяться в середовищі системи. Тобто фактор загрози - це характеристика здатності будь-якого елемента системи, що знаходиться в середовищі її існування, ускладнювати (і припиняти) її функціонування.
- небезпека – містить у собі усвідомлену можливість настання небажаних, несприятливих або згубних наслідків для існування (функціонування) тих чи інших систем (подій, процесів) відносно один одного або життєдіяльності людини;
- ризик – розглядаються як істотні обставини у розвитку обстановки, що визначають наявність небезпеки тій чи іншій мірі [52].

Всесвітня організація охорони здоров'я відносить професії екстрених служб (пожежна служба, міліція, швидка медична допомога, газова аварійна служба та ін.) до одних з найскладніших професій, діяльність яких виконується в екстремальних або особливих умовах. Ці умови з психологічної точки зору, характеризуються сильними психотравмуючими чинниками. Джерела психічної травматизації і безпосередні стресори, які впливають на психіку і здоров'я людей, що працюють в даній сфері, можуть бути найрізноманітніші.

Правоохоронною діяльністю є соціономічний вид професії типу «людина-людина» з наявністю делегованих державою владних повноважень. Її можна охарактеризувати як постійно напружену, стресогенну та екстремальну діяльність, яка пов'язана із багатоваріантністю вирішуваних професійних завдань та їх інтелектуальною і емоційною насиченістю, що жорстко регламентується законодавством. До чинників, що впливають на працівників ювенальної пробації відносять: високий рівень відповідальності за результати й

наслідки роботи, висока соціальна й особистісна значущість можливих помилок, наявність протидії від правопорушників та злочинців, їх оточення, ризик для життя й здоров'я, загроза помсти працівникові чи членам його родини з боку злочинців, дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень, значні психічні й фізичні навантаження, інтенсивний вплив несприятливих чинників навколишнього середовища [53].

Ці особливості здійснення професійної діяльності правоохоронцями висувають підвищені вимоги не тільки до комунікативних здібностей, а й до високого рівня інтелекту та загальнопсихологічних здібностей особистості її суб'єктів.

Традиційно діяльність в особливих і екстремальних умовах вивчається шляхом аналізу взаємозв'язків тріади параметрів: характеристик екстремальних чинників (зовнішніх умов діяльності); психологічних станів і властивостей особи (внутрішніх умов діяльності); показників (результатів) діяльності [54].

Якщо спробувати побудувати ієрархію за показником впливовості чинників, виходячи із запропонованих та сформульованих С. Рубінштейном позицій діалектико-матеріалістичного розуміння детермінізму людської поведінки, визначальними слід вважати суб'єктивні (внутрішні) чинники, оскільки через них діють зовнішні. Отже, в одних і тих же умовах різні люди діятимуть якісно по-різному.

Професійна діяльність правоохоронців специфічна та небезпечна, до числа екстремальних чинників (зовнішніх умов діяльності) можна віднести: роботу в постійному стані напруги, дефіцит та перевантаження інформацією, наявність перешкод, загроза власному здоров'ю та здоров'ю близьких людей, емоційний тиск, відповідальність за прийняті рішення тощо).

Особливі умови діяльності завжди пов'язані з дією екстремальних факторів чи виникненням екстремальних ситуацій, в залежності від міри періодичності, частоти їх виникнення і тривалості виділяють: епізодичну дію екстремальних факторів та постійну дію екстремальних факторів, що супроводжують професійну діяльність [55].

Зважаючи на такий рівень напруженості та складності у виконанні професійних обов'язків правоохоронцями, для якісного здійснення діяльності та з метою попередження деформації професійного здоров'я працівників ювенальної пробації до них висуваються підвищені вимоги до особистісних характеристик, які являють собою внутрішні умови діяльності. Психологічна література пропонує різні їх класифікації, однак більшість фахівців виокремлюють зазвичай наступні [56]:

- рівень загального інтелекту (інтелектуальна гнучкість, загальна обізнаність, когнітивна гнучкість, практичне мислення, координація здібностей);
- рівень особової стабільності (надійність, резистентність до стресу, упевненість в собі, відповідальність, соціабельність, комунікативні здібності);
- відсутність напруженості, тривожності і психопатологічної симптоматики;
- психодинамічні властивості (нейротизм, екстравертованість-інтровертованість, тип вегетативної саморегуляції та ін.).

Під дією зовнішніх факторів і в залежності від особистісних характеристик у людини формується певні психічні стани. Вони достатньо різноманітні і їх інтегральна характеристика в певних умовах діяльності називається функціональним станом. Функціональний стан представляє собою характеристику станів людини з точки зору ефективності функцій, що виконуються нею, задіяних в цьому систем організму за критерієм надійності і внутрішньої вартості діяльності [57].

Основними видами функціональних станів є:

1. Стан оперативного спокою, який характеризується готовністю людини до виконання діяльності, але цей стан не відображає її специфіки.
2. Стан адекватної мобілізації, який характеризує людину, яка вже включилася в діяльність; при цьому зміни, які відбуваються в організмі людини, адекватні його діяльності.

3. Стан динамічної неузгодженості, який виникає в тому випадку, коли відповідь організму неадекватна навантаженню або необхідні психофізіологічні відповіді, перевищують адекватні можливості людини [58].

На виникнення та перебіг того чи іншого стану психіки людини в екстремальній ситуації впливають наступні чинники:

1) інтенсивність і особливості дії подразника. Відносно невелике психічне напруження до певної межі є позитивним, але коли воно перевищує поріг можливостей особи, настає різке погіршення психічного стану та ефективності діяльності в цілому;

2) психологічна надійність – інтегральна індивідуальна характеристика, що передбачає наявність сукупності певних психофізіологічних, індивідуально-типологічних та характерологічних властивостей особистості. Зокрема, йдеться про стійкість до перенапруження, небезпеки та невдач у сполученні зі здатністю до виправданого ризику, швидке подолання переживання та розчарування, оптимальний рівень тривожності, стриманість в емоціях, врівноваженість, розсудливість;

3) психологічна підготовленість – спеціальна тренуваність до дій і екстремальних умовах, під впливом якої поріг корисності напруження підвищується. Вона залежить від знання співробітником типових форм прояву екстремальних ситуацій та особливостей перебігу емоційних станів, що при цьому виникають; володіння методами і засобами їх подолання та ступеня сформованості професійної пильності – особливої властивості, що виявляється у виправданій настороженості та підвищеній увазі до ризикованих і небезпечних ситуацій;

4) функціонально-психологічний стан організму – поріг корисної напруженості зменшується під впливом перенесених соматичних захворювань та психічних травм, в тому числі внаслідок невдач по службі, втоми, участі в конфліктних ситуаціях із вираженим психофізіологічним реагуванням тощо [59].

Показники (результати) діяльності в екстремальних умовах характеризуються кількісними та якісними здобутками, що визначають якість, надійність та продуктивність. За допомогою даних показників відбувається зіставлення результату та мети діяльності. Між ефективністю діяльності та функціональним станом існує складний діалектичний зв'язок: виникаючи та розвиваючись в діяльності, функціональний стан надає істотне, а в екстремальних ситуаціях визначальний вплив на характеристики діяльності [60].

Отже, виконання професійних функцій, представників вище згадуваних професій, часто поєднується з небезпекою для здоров'я та життя. Виникнення непередбачуваних ситуацій, а нерідко необхідність подолання труднощів є, зазвичай, нормою професійної діяльності. Сильні емоційні й фізичні навантаження, постійна загроза для життя, що зумовлена підвищеним фактором ризику загинути в результаті нещасного випадку, аварії або катастрофи, можуть викликати різні специфічні психічні реакції особистості – від стану тривожності до розвитку різноманітних психічних та соматичних розладів, що може негативно вплинути на стан професійного здоров'я, і призвести до неможливості виконання професійних обов'язків.

Б. Ломов сформулював дві головні задачі психологічного дослідження особистості: з одного боку, - розгляд діяльності як детермінанти системи психічних процесів, станів і властивостей суб'єкта, а з іншого, - вивчення впливу психіки на ефективність і якість діяльності [61].

Враховуючи екстремальні умови, ризик, напруження та інші чинники, що супроводжують професійну діяльність правоохоронців, логічним постає питання про їх адаптацію до таких незвичних умов. Адаптацією прийнято вважати процес пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища.

Отже, професійною адаптацією працівників ювенальної пробації можна назвати процес пристосування особи, яка тільки-но поступила на службу, до вимог професії, умов праці, до завдань та змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, а також до трудового колективу.

Особливості службової діяльності працівників ювенальної пробації потребують у багатьох випадках дуже значних щоденних витрат часу, фізичної напруги, посиленних емоційних навантажень та перевантажень, скорочення свого вільного часу, віддачі усіх фізичних сил та можливостей.

Професійну адаптацію молодого працівника ювенальної пробації можна охарактеризувати трьома етапами, а саме:

1. У перші дні служби в молодого працівника відбувається ознайомлення з його професійною діяльністю. На даному етапі він повинний освоїти основні нормативні акти, посадові інструкції, одержати інформацію про всі елементи своєї діяльності, бути спроможним охарактеризувати основні вимоги до своєї роботи.

2. На другому етапі працівник повинний перейти до самостійної діяльності в повному змісті цього слова. З'являються елементи творчості. Працівник ефективно здійснює свої функціональні обов'язки, спроможний замінити іншого працівника за суміжним фахом.

3. Етап професійної майстерності, високого ступеня суспільної діяльності, перевищення встановлених норм. Працівники, які досягли високого рівня професійної майстерності, складають професійне ядро підрозділу.

В процесі здійснення професійної діяльності представники правоохоронних органів з метою уникнення можливого психологічного дискомфорту, а також бажання ізолювати себе від негативного впливу зовнішніх факторів, часто звертаються до подолання таких станів за допомогою механізмів психологічного захисту.

Загальна тенденція зростання напруженості в суспільстві і різних його сферах, має своїм наслідком посилення захисних форм поведінки у людини. Важливість психологічного підходу до розгляду феномена захисту визначається і тенденціями розвитку професійного світу. Формування особистості професіонала передбачає і вирішення питання про підвищення надійності його діяльності, його стресостійкості. Вирішення цієї задачі

неможливе без аналізу такого важливого компонента формування поведінки в ситуації фрустрації як психологічний захист [62].

Психологічний захист, реалізуючись у професійній діяльності, набуває більш складні оперативні форми і перетворюється в явище третього порядку складності, включаючи як детермінанти крім вроджених і особистісних факторів, ще й специфічний вплив професійної діяльності. Факт детермінації психологічного захисту особливостями професійної діяльності підтверджений спільністю структури захисту у представників однієї професії. Психологічний захист, типовий для професійної діяльності, має менш інтегровану структуру захисних механізмів, ніж в ситуації, не пов'язаній з професіоналізмом особистості. Психологічний захист безпосередньо пов'язана зі структурою «Я-образу» професіонала. Люди з високим і низьким самоприйняття себе як професіонала в цілому і на рівні окремих компонентів «Я-образу» мають істотні відмінності в структурі психологічного захисту [63].

Феномен психологічного захисту в рамках юридичної психології та правоохоронній діяльності враховується та досліджується досить мало та рідко. Проте його розуміння та розкриття в конкретних юридично значимих ситуаціях значно розширює межі вивчення психології особистості потерпілого, правопорушника тощо. Знання механізмів психологічного захисту особистості та їх особливостей не має в жодному сенсі процесуального значення, хоча відіграє важливу роль у тактичному плануванні.

Так, наприклад, чим більш проінформованим є слідчий, тим якіснішою та лабільною виявиться слідча тактика, яка в загальному підсумку ініціює високу результативність та професійну віддачу.

Правоохоронці, знаючи закон загальної психоеволюційної теорії емоцій про одночасне переживання однієї з основних емоцій або будь-якої їх комбінацій, з емоцією страху або будь-якої з його соціалізованих форм (сором, почуття провини, неповноцінності та неідентичності), можуть констатувати використання особою механізмів психологічного захисту для блокування тих

основних емоцій, на які ці механізми спрямовані, що дасть змогу краще зрозуміти людину, обрану нею позицію, лінію та способи поведінки [64].

Найбільш інформативним може бути захист за типом «витіснення», коли особа відчуває страх і виробляє різні обмовки, описки, незграбні рухи, тим самим представляючи докази того, що в його підсвідомості є витіснена інформація. При проекції людина схильна покладати власну провину на інших, при раціоналізації – використовує помилкову аргументацію тощо.

Якщо ж говорити про необхідність та цінність вивчення особливостей використання механізмів психологічного захисту співробітників правоохоронних органів, варто зауважити на тому, що постійне проведення досліджень несвідомого обрання стратегій захисту правоохоронцями дало б змогу покращити якість та ефективність діяльності служби психологічного супроводу правоохоронців.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ

2.1. Організація і проведення емпіричного дослідження

У зв'язку з реформуванням правоохоронних органів на підставі Закону України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 р. [65], яким було виключене з обігу поняття працівників ювенальної пробації, як правозахисних органів державної виконавчої влади, що беруть участь у здійсненні функцій держави, спрямованих на забезпечення законності та правопорядку, захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства та держави, та з тимчасовим не укомплектуванням новоствореного органу у м. Запоріжжі, в якості респондентів для проведення дослідження ми обрали працівників Державної пенітенціарної служби України.

Діяльність цього центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом тісно пов'язана з правоохоронною та спрямована на забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання покарань, виконання правозастосовної та правоохоронної функції, а також здійснення контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених, а також осіб, узятих під варту [66].

Необхідно відзначити, що діяльність працівників Державної пенітенціарної служби спрямована на захист суспільства від злочинців і піддається впливу низки стресових факторів (працівників ювенальної пробації як денне спілкування з кримінальним контингентом, загроза бунту та

захоплення заручників, криміногенне середовище, надзвичайна зарегламентованість діяльності та ін.).

Базою для проведення емпіричного дослідження нами було обрано Запорізький слідчий ізолятор управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій обл. Слідчим ізолятором (СІЗО) є пенітенціарна установа, яка призначена для утримування осіб, щодо яких було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту на будь-якій стадії кримінального провадження.

Респондентами стали 50 працівників Запорізького СІЗО різного віку та з різним досвідом роботи в карній установі, серед яких 24 жінки та 26 чоловіків. Їх вік становить від 21 до 57 років, а стаж роботи у пенітенціарній установі – від 1 до 21 року.

Для проведення порівняння та зіставлення отриманих результатів нами було організовано контрольну групу, складала яку студенти юридичного факультету Запорізького національного університету. Обсяг вибірки контрольної групи – 20 осіб, серед яких 9 хлопців і 11 дівчат.

Метою дослідження стало вивчення специфіки функціонування захисних механізмів представників правоохоронних органів. Наше дослідження, традиційно, містило в собі три основні фази: підготовка, збір даних та їх подальша обробка і інтерпретація. В результаті етапів підготовки та збору даних було отримано великий масив інформації, серед якої на етапі обробки необхідно виявити основні закономірності.

На початковому етапі проводилась діагностика дослідження домінуючих механізмів психологічного захисту та їх структури у працівників карно-виховної установи, їхні стратегії у спілкуванні, визначення рівня тривожності, а також дослідження самооцінки. Важливою принциповою передумовою для ефективного дослідження і достовірних даних є встановлення контакту з обстежуваними.

Наступним етапом був процес збору, підрахунку та обробки результатів дослідження.

Третім етапом дослідження включає в себе аналіз та інтерпретацію результатів, виявлення відмінностей по кожній групі випробовуваних в контексті всіх методик.

Заключний етап присвячений формулюванню висновків за отриманими результатами та їх наступне обґрунтування.

Задачі дослідження являють собою:

- підбір методик для діагностики особливостей використання та використання захисних механізмів у правоохоронців та контрольної групи;
- аналіз отриманих результати та формулювання висновків щодо наявності специфічних відмінностей у обранні та застосуванні механізмів психологічного захисту працівниками пенітенціарної установи.

2.2. Характеристика використаних методик

У методичний комплекс вивчення специфіки використання та використання механізмів психологічного захисту, а також визначення стратегій поведінки у працівників правоохоронних органів, на основі аналізу та узагальнення літературних джерел нами були обрані наступні методики:

- методики безпосередньої діагностики психологічного захисту і її механізмів (*методика «Індекс життєвого стилю»* (Опитувальник Р. Плутчика, Х. Келлермана, Р. Конте), методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні В.В. Бойко, *«Опитувальник захисних стилів»* О.Тунік);

- методики діагностики компонентів психологічного захисту і непрямой діагностики психологічного захисту (Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера і Ю.Л. Ханіна, методика дослідження самооцінки через процедуру ранжирування за А. Реаном).

Вважаємо за доцільне надати коротку характеристику кожній з обраних нами методик.

Методика «Індекс життєвого стилю» (Опитувальник Р. Плутчика, Г. Келлермана, Р. Конте). Методику Life Style Index (LSI), що була описана ще в 1979 р. на основі психоеволюційної теорії Р. Плутчика і структурної теорії особистості, запропоновану Х. Келлерманом, слід визнати найбільш вдалим діагностичним засобом, що дозволяє діагностувати всю систему механізмів психологічного захисту, виявити як провідні, основні механізми, так і оцінити ступінь напруженості кожного [67].

Даний опитувальник призначений для діагностики механізмів психологічного захисту «Я» і включає 97 тверджень, які вимагають відповіді за типом «вірно-невірно». Вимірюються вісім видів захисних механізмів: витіснення, заперечення, заміщення, компенсація, реактивне утворення, проєкція, інтелектуалізація (раціоналізація) і регресія. Кожному з цих захисних механізмів відповідають від 10 до 14 тверджень, що описують особистісні реакції людини, що виникають в різних ситуаціях. На основі відповідей будується профіль захисної структури обстежуваного та виділення окремих домінуючих механізмів психологічного захисту.

Небажана для психіки інформація на шляху до свідомості спотворюється. Спотворення реальності за рахунок психологічного захисту може відбуватися таким чином:

Прояви механізмів психологічного захисту залежить від вікового розвитку і особливостей когнітивних процесів. В цілому, вони утворюють шкалу примітивності-зрілості.

Надамо змістовні характеристики типологій психологічного захисту:

- Витіснення – З. Фрейд вважав цей механізм головним способом захисту інфантильного «Я», нездатного опиратися спокусі. Захисний механізм, за допомогою якого неприйнятні для особистості імпульси, бажання, думки, почуття, що викликають тривогу, стають несвідомими;

- Регресія – механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість в своїх поведінкових реакціях прагне уникнути тривоги шляхом переходу на більш ранні стадії розвитку лібідо;
- Заміщення – дія цього захисного механізму проявляється в розрядці пригнічених емоцій (ворожості, гніву), які направляються на об'єкти, що становлять меншу небезпеку або є доступнішими, ніж ті, що викликали негативні емоції і почуття;
- Заперечення – захисний механізм, за допомогою якого особистість або заперечує деякі тривожні обставини, або будь-який внутрішній імпульс, або сторона заперечує саму себе;
- Проекція – в його основі лежить процес, за допомогою якого неусвідомлювані і неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписується іншим людям і таким чином стають ніби вторинними;
- Компенсація – проявляється в спробах знайти відповідну заміну реальної чи уявної нестачі, дефекту нестерпного почуття іншим благом, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, якостей, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості;
- Гіперкомпенсація – особистість запобігає вираженню неприємних або неприйнятних для неї думок, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень;
- Раціоналізація – особистість присікає переживання, викликані неприємною або суб'єктивно непринятною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій навіть при наявності переконливих доказів на користь протилежного [68].

Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні В. В. Бойко. Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в діловому і міжособистісному спілкуванні дозволяє визначити ступінь виразності таких стратегій, як миролюбність, уникнення та

агресія [69]. Дані стратегії відображають особливості комунікативної поведінки людини і актуально відображаються в конфліктних ситуаціях.

Для визначення властивої респонденту стратегії психологічного захисту в спілкуванні з партнерами треба підрахувати суму відповідей кожного типу:

- Варіант "а" - миролюбство,
- Варіант "б" - уникнення,
- Варіант "в" - агресія.

Чим більше відповідей того чи іншого типу, тим чіткіше виражена відповідна стратегія; якщо їх кількість приблизно однакове, отже в контакт з партнерами випробуваний активно використовує різні захисту своєї суб'єктивної реальності.

Для повної і правильної інтерпретації отриманих показників звертаємось до визначення дефініцій кожної із запропонованих стратегій.

1. Миролюбство – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, в якій провідну роль відіграють інтелект і характер. Інтелект погашає або нейтралізує енергію емоцій в тих випадках, коли виникає загроза для «Я» особистості. Миролюбність передбачає партнерство і співробітництво, уміння йти на компроміси, робити поступки і бути податливим, готовність жертвувати деякими своїми інтересами в ім'я головного – збереження гідності. У ряді випадків миролюбство означає пристосування, прагнення поступатися натиску партнера, не загострювати відносини й не вплутуватися в конфлікти, щоб не піддавати випробуванням своє Я.

2. Уникнення – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності, заснована на економії інтелектуальних і емоційних ресурсів. Індивід звично обходить або залишає без бою зони конфліктів. При цьому він відкрито не витрачає енергію емоцій і мінімально напружує інтелект.

3. Агресія – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, що діє на основі інстинкту. Інстинкт агресії – один з «великої четвірки» інстинктів, властивих всім тваринам – голод, секс, страх і агресія. Це пояснює той факт, що агресія не виходить з репертуару емоційного реагування.

Її потужна енергетика захищає «Я» особистості на вулиці в міській юрбі, в черзі, на виробництві, вдома, у взаєминах зі сторонніми і близькими людьми, з друзями і колегами.

«Опитувальник захисних стилів» (Defense Style Questionnaire). (розроблена М. Бондом, адаптована О. Тунік). Дана методика, запропонована М.Бондом задля виявлення особливостей функціонування механізмів психологічного захисту індивіда. Являє собою опитувальник, який містить у собі 88 тверджень, оцінити які необхідно за 9-бальною шкалою від «повністю не погоджуюся» до «повністю погоджуюся».

За результатами можна виділити специфічні групи захисних механізмів, до яких звертається індивід, серед них: неадаптивні (неефективні, слабо ефективні) захисти, захисти, що спотворюють образ, самопринижуючі психологічні захисти, адаптивні (ефективні) захисти. Кожній групі захистів властиві свої особливі стратегії поведінки [70].

Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності (Спілберг Ч.Д. та Ханін Ю.Л.). Для визначення ступеня виразності тривожності як емоційного стану, і для відокремлення його від виразності особистісної диспозиції, ми використали шкалу самооцінки рівня тривожності Ч.Д. Спілбергера, Ю.Л. Ханіна. Даний особистісний опитувальник був розроблений Ч.Д. Спілбергером в 1966 - 1973 р.

Відповідно до концепції Ч.Д. Спілбергера, варто розрізняти тривогу як стан (A-state) і тривожність як властивість особистості (A-trait), варто чітко виокремлювати тимчасові психічні прояви тривоги, які є несталими властивостями особистості, і відносно стійкі схильності, які були названі тривожністю.

Для російськомовної вибірки методика була адаптована, модифікована і стандартизована Ю.Л. Ханіним. Він також визначив орієнтовні нормативи виразності тривожності за рівнями. Створений модифікований варіант методики застосовується для дослідження осіб старше 16 років.

Шкала самооцінки складається із двох частин, які роздільно оцінюють реактивну (висловлення № 1-20) і особистісну (висловлення №21-40) тривожність. При аналізі результатів самооцінки треба мати на увазі, що загальний підсумковий показник за кожною із субшкал може знаходитися в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому, чим вищим є підсумковий показник, тим вище рівень тривожності (ситуативної або особистісної). При інтерпретації показників ми використовували наступні оцінки рівня тривожності:

- до 30 балів – низька тривожність,
- 30-45 балів – помірна тривожність;
- більше 45 балів – високий рівень тривожності.

Реактивна тривожність (ситуативна тривожність, тривожність як стан) характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю.

Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації, моторики. Занадто низький її рівень може погано позначитися на результатах діяльності. Тривожність може бути результатом недавно пережитих подій, емоційне враження від яких ще не втратило свого впливу на особистість [71]. Текст методики можна знайти у Додатку Г.

Методика дослідження самооцінки через процедуру ранжирування за А. Реаном. В основі дослідження самооцінки у цьому варіанті методики — спосіб ранжування. Процедура дослідження включає дві серії. Матеріалом, із яким працюють досліджувані, є надрукований на спеціальному бланку список слів, що характеризують деякі якості особистості. Кожен досліджуваний отримує такий бланк на початку дослідження. Під час роботи з групою досліджуваних важливо забезпечити сувору самостійність ранжування.

Адекватність самооцінки виражає ступінь відповідності уявлень людини про себе з об'єктивними підставами цих уявлень.

Рівень самооцінки виражає ступінь реальних та ідеальних або бажаних уявлень про себе.

Адекватну самооцінку з тенденцією до завищення можна прирівняти до позитивного ставлення до себе, до самоповаги, прийняття себе, відчуття власної повноцінності [72].

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів

Респондентів ми умовно розділили на 3 групи відповідно до їх стажу роботи в установі:

- до першої групи увійшли респонденти з невеликим стажем роботи (до 3 років), які проходять т.з. адаптаційний період;
- до другої групи увійшли фахівці зі стажем від 3 до 7 років, що знаходяться в періоді найпродуктивнішої професійної діяльності;
- до третьої групи – працівники зі стажем більше 7 років.

Для підтвердження гіпотези стосовно детермінації психологічного захисту через особливості професійної діяльності ми організували контрольну групу, учасниками якої обрано студентів юридичного факультету Запорізького національного університету.

Аналіз результатів ми проводили поетапно для кожної з обраних методик із наступною інтерпретацією та обґрунтуванням емпірично отриманих даних.

Надалі пропонуємо ознайомитись з результатами, отриманими нами шляхом діагностики трьох експериментальних та контрольної груп методикою «Індекс життєвого стилю».

Для статистичної перевірки гіпотези нами було використано t-критерій Стьюдента, емпіричне значення якого обчислюється за формулою:

$$t = \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}}$$

де **M1** – середня арифметична першої порівняльної сукупності (групи 1);

M2 – середня арифметична другої порівняльної сукупності (групи 1);

m1 – середня помилка першої середньої арифметичної;

m2 – середня помилка другої середньої арифметичної.

З огляду на нижчезазначені показники, ми маємо змогу відстежити частоту звернення працівників пенітенціарної служби, які займають дані посади нетривалий період (до 3 років), до різних психозахистів у випадку виникнення стресової чи екстремальної ситуації (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Показники виразності захисних механізмів у працівників першої групи різної статі

№	Захисні механізми	Групи досліджуваних (M±m)		t
		Ж	Ч	
1.	Витіснення	35,56±5,89	32±2,24	0,5
2.	Регресія	24,89±5,18	22,8±2,2	0,3
3.	Заміщення	11,11±3,28	10	0
4.	Заперечення	49,44±4,97	44±12,3	0,5
5.	Проекція	38,44±7	39,6±2,7	0,2
6.	Компенсація	33,56±7,9	36,8±4,16	0,3
7.	Г-компенсація	25,56±4,37	36±2,74	1,7
8.	Раціоналізація	56,6±8,3	34,8±10,5	1,7

Отже, жінки правоохоронці зі стажем роботи у виправній установі до 3 років найчастіше використовують захисні механізми заперечення, раціоналізації та проекції, що свідчить про не адаптованість до екстремальної обстановки у професійній сфері та прагнення уникнути несприятливих, небажаних аспектів на роботі шляхом блокування імпульсів, уникання інформації, намагання логічно обґрунтувати їх причинно-наслідковий зв'язок або знайти адекватну заміну нестачі тих чи інших почуттів.

Що стосується молодих правоохоронців чоловічої статі, їх домінуючими захисними механізмами виступають заперечення, компенсація та гіперкомпенсація, що також свідчить про недостатній рівень адаптації до стресового середовища, який знаходить свій вияв у витісненні та неприйнятті негативних явищ індивідом та пошуку діаметрально протилежних, позитивних відчуттів.

Результати респондентів, які обіймають посади протягом 3-7 років, демонструють нам дещо іншу картину використання захисних механізмів (таблиця 2.3). Так, для жінок з таким стажем, характерними є такі механізми психологічного захисту, як витіснення, проекція та раціоналізація. Для чоловічої частини другої групи визначальними захисними механізмами є: проекція, раціоналізація, заперечення.

Таблиця 2.3

Показники виразності захисних механізмів у працівників другої групи різної статі

№	Захисні механізми	Групи досліджуваних (M±m)		t
		Ж	Ч	
1.	Витіснення	43,33±3,65	42,2±5,53	0,1
2.	Регресія	38,9±9,46	30 ±6,01	0,8
3.	Заміщення	15±3,74	16,7±5	0,3
4.	Заперечення	28,17±5,43	47,6±5,6	2,9
5.	Проекція	49,67±5,77	50,8±4,03	0,2
6.	Компенсація	21,7±5,23	27,8±5,53	1
7.	Г-компенсація	26,67±3,65	30±5,86	0,4
8.	Раціоналізація	45,83±4,56	54,7±4,41	1,5

Хоча ми і бачимо незмінні від першої групи захисти (витіснення, раціоналізація), неможливо не відмітити підвищення виразності захисних механізмів регресії та проекції і, вважаємо, це взаємопов'язано. Через тривале знаходження у криміногенній обстановці, спілкуючись з девіантними особами, рівень розвитку яких зазвичай відрізняється від звичайної людини, у працівників виникає несвідоме бажання піти від вирішення проблем, вдаючись до примітивних форм поведінки.

Результати представників третьої, найдосвідченішої, групи зображені у таблиці 2.4. Жінки та чоловіки з досвідом роботи у кримінально-виконавчій установі більше 7 років схильні до переважного використання психологічного захисту у вигляді витіснення, заперечення, проекції, гіперкомпенсації, а також раціоналізації. Для чоловіків цієї групи є більш характерними захисні

механізми: витіснення, проєкція та раціоналізація, а для жінок: заперечення, проєкція та гіперкомпенсація.

Таблиця 2.4

Показники виразності захисних механізмів у працівників третьої групи різної статі

№	Захисні механізми	Групи досліджуваних (M±m)		t
		Ж	Ч	
1.	Витіснення	31,33±7,61	46±6,7	1,8
2.	Регресія	28,9±5,3	29,1±4,9	0,2
3.	Заміщення	20±2,72	16±4,5	0,6
4.	Заперечення	42,5±5,2	28,9±4,72	1,5
5.	Проєкція	65,7±5,41	50,7±4,95	2,3
6.	Компенсація	23±4,17	23±4,98	0
7.	Г-компенсація	47±10,89	27±4,9	1,7
8.	Раціоналізація	50,9±3,82	45,7±4,47	1,1

Обрання механізмів психологічного захисту працівниками Запорізького слідчого ізолятора залежно від статевої приналежності відображено на рис. 2.1.

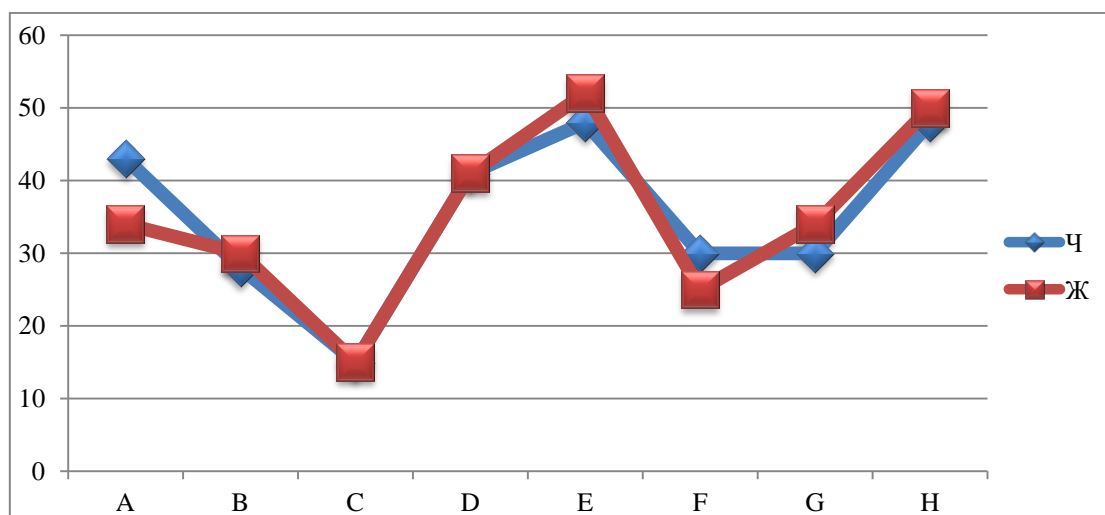

Рис. 2.1. Відсотковий розподіл показників звернення до захисних механізмів жінок та чоловіків

Примітка. А – витіснення; В – регресія; С – заміщення; Д – заперечення, Е – проєкція; Ф – компенсація; Г – гіперкомпенсація; Н – раціоналізація.

Говорячи про загальну напруженість респондентів усіх трьох груп, необхідно акцентувати увагу на тому, що рівень напруженості у більшості випадків зростає пропорційно збільшенню досвіду роботи працівника.

Звертаючись до результатів отриманих за діагностикою контрольної групи, варто зауважити на деяких відмінностях у обранні та застосуванні механізмів психологічного захисту. Так, для респондентів контрольної групи домінуючими є механізми захисту: заперечення, компенсація та раціоналізація (рис. 2.2.).

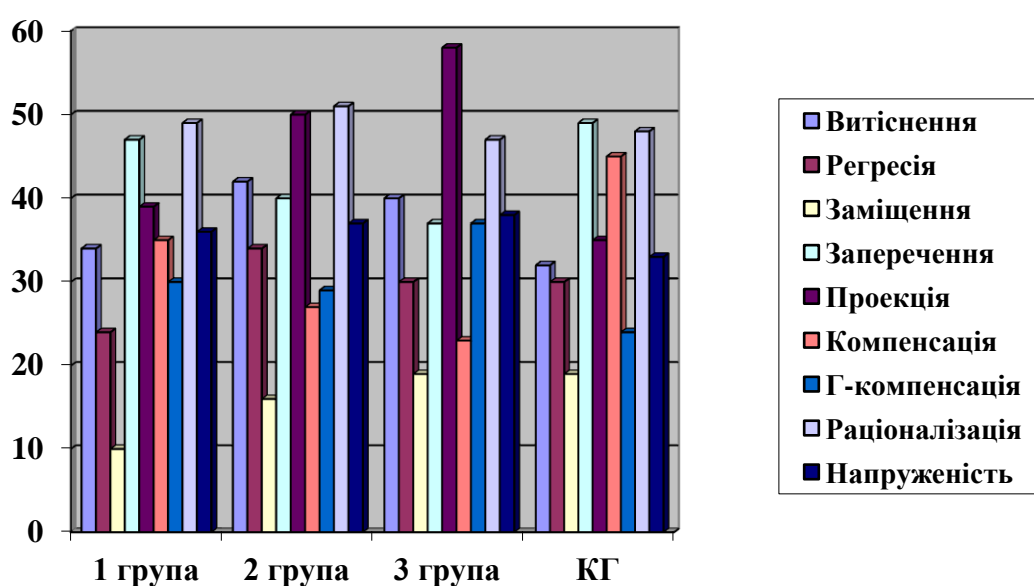

Рис. 2.2. Відсотковий розподіл досліджуваних експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп за показниками домінуючих захисних механізмів

В ході проведеного дослідження ми отримали наступні результати стосовно домінуючих механізмів психологічного захисту для кожної із обраних груп (результати представлені у таблиці 2.5).

Таблиця 2.5

Показники виразності механізмів психологічного захисту у правоохоронців з різним стажем роботи (у%)

№	Захисні механізми	Групи досліджуваних (M±m)			t (1,2)	t (1,3)	t (2,3)
		1	2	3			
1.	Витіснення	34,55±4,33	38,57±2,36	40±5,15	0,9	0,7	0,1
2.	Регресія	20,18±3,66	23,86±5,13	29,29±3,36	1,4	1,3	1,4
3.	Заміщення	9,09±1,71	14,29±2,82	57±2,48	2,1	2,8	0,7
4.	Заперечення	44,73±5,74	41,29±4,15	37,05±3,75	0,1	1,6	1,6

Продовження таблиці 2.5

5.	Проекція	42,09±4,69	48,23±2,73	57,81±3,82	1,6	2,8	1,7
6.	Компенсація	37,82±5,42	26,43±3,19	22,86±2,93	2	2,7	1,3
7.	Г-компенсація	30,91±3,59	29,29±3,84	37,14±5,92	0,3	1	1,3
8.	Раціоналізація	45,91±8,41	53,79±3,56	47,57±2,81	0,9	0,5	1,5

Співставлення отриманих нами емпіричних даних вказує на те, що використання тих чи інших захисних механізмів зумовлено також і часом перебування працівника у професійній обстановці.

Так, за результатами виразності механізмів психологічного захисту першої групи (працівники зі стажем до 3 років), ми доходимо висновку, що для правоохоронців з невеликим стажем роботи у кримінально-виконавчій установі, властиве одночасне використання майже всіх захисних механізмів, домінуючими серед яких є заперечення, проекція та раціоналізація. Імовірним буде припущення, що респонденти першої групи в ситуації загрози намагатимуться усіма силами блокувати інформацію, яка може нести загрозу. Найнижчими показниками використання у першій групі є захисний механізм заміщення.

Для другої групи працівників (зі стажем до 7 років) характерним є домінуюче використання тих самих механізмів, що і респонденти першої групи, проте із незначним збільшенням відсотку обраних стратегій. Це може означати те, що з набуттям досвіду роботи у правоохоронних органах, працівники в стресових ситуаціях намагаються стабілізувати внутрішню напругу за допомогою раціональних міркувань, обираючи найбільш прийнятну стратегію захисту.

Емпіричні дані, отримані за результатами третьої групи (стаж більше 7 років), характеризують захисні механізми витіснення, проекцію та раціоналізацію, як домінуючих, отже, в ситуаціях виникнення загрози правоохоронці з великим стажем роботи звертаються до логічної аргументації події, хоча і не нехтують витісненням власних негативних відчуттів та перенесенням їх на оточуючих.

Необхідно також зауважити зростання показників використання працівниками зі збільшенням досвіду їх роботи таких захисних механізмів як витіснення, регресія та проекція.

Особи, у яких захисний механізм витіснення є домінуючим, більш схильні до активного недопущення в сферу свідомого або усунення з неї болісних, суперечливих почуттів та спогадів, неприємних бажань та думок про виконання важких професійних завдань, що супроводжувались великою кількістю стрес-факторів та стали чинником виникнення в особистості негативних психічних станів.

Регресія є формою психологічного захисту, що полягає у поверненні до інфантильних шаблів психічного розвитку та примітивних форм мислення, поведінки, в актуалізації колишніх успішних способів реагування в ситуаціях конфлікту, стресу, тривоги.

На підставі вищезазначеного та отриманих емпіричних даних, можна зробити припущення, що постійне знаходження в стресовій обстановці професійної діяльності провокує працівників правоохоронних органів звертатися до більш примітивних моделей поведінки задля подальшого уникнення та/або ігнорування існуючого подразника.

Окремо хотілося б звернути увагу на підвищення виразності показника проекції у респондентів експериментальної групи. Захисний механізм проекції є домінуючим серед всіх трьох експериментальних груп та зростає в залежності від досвіду роботи правоохоронців.

Можна припустити, що оскільки досліджені працівники кримінально-виконавчої служби майже щодня спілкуються з представниками асоціального, кримінального середовища, то приписування власних неприйнятних свідомістю думок та відчуттів іншому провідному об'єкту професійної уваги та діяльності має логічну, раціональну підставу [73].

Якщо ж говорити про виразність тих чи інших механізмів психологічного захисту у працівників Запорізького слідчого ізолятора та студентів юридичного

факультету, нами було проведено порівняльну характеристику результатів цих двох груп за методикою «Індекс життєвого стилю».

Для ознайомлення із показниками виразності захисних механізмів у респондентів контрольної та експериментальної груп пропонуємо звернутися до таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Домінуючі захисні механізми експериментальної та контрольної груп

№	Захисний механізм	Експериментальна група	Контрольна група	t
1.	Витіснення	43,33±3,41	32±3,77	2
2.	Регресія	30,6±2,95	30,6±3,58	0
3.	Заміщення	16,33±2,03	19±3,64	0,8
4.	Заперечення	39,67±3,4	48,65±4,35	1,6
5.	Проекція	51,60±3,23	35,85±4,38	0,6
6.	Компенсація	28,07±2,96	45,5±6,34	2,9
7.	Г-компенсація	33,00±3,83	24±2,72	1,7
8.	Раціоналізація	46,03±3,05	47,95±3,61	0,4

Отже, в результаті проведеного аналізу виявлено розбіжності у обранні захисних механізмів правоохоронцями пенітенціарної системи та студентами юридичного факультету.

Так, результати контрольної групи за шкалою «витіснення» значно нижчі за дані експериментальної групи (43,33±3,41 та 32±3,77). В той же час механізм «компенсації» є більш прийнятним для студентів юридичного факультету (45,5±6,34). Можна припустити, що цей психозахист, реалізуючись у формі наполегливої роботи та прагненні у самовдосконаленні, бажанні досягнення значних результатів в певній діяльності, використовується студентами юридичного факультету для прикриття своїх слабких сторін за рахунок підкреслення сильних. Показники «раціоналізації» обох груп приблизно однакові (46,03±3,05; 47,95±3,61).

Також нами було проведено діагностику працівників кримінально-виконавчої установи на визначення домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні за методикою В. Бойко задля вивчення домінуючих

стратегій захисту для працівників Запорізького слідчого ізолятора та проаналізувати частоту звернення до тієї чи іншої стратегії, а також залежність їх обрання від терміну вислуги.

Отримані результати вираженості захисних стратегій у правоохоронців та студентів юридичного факультету представлені на рис. 2.3.

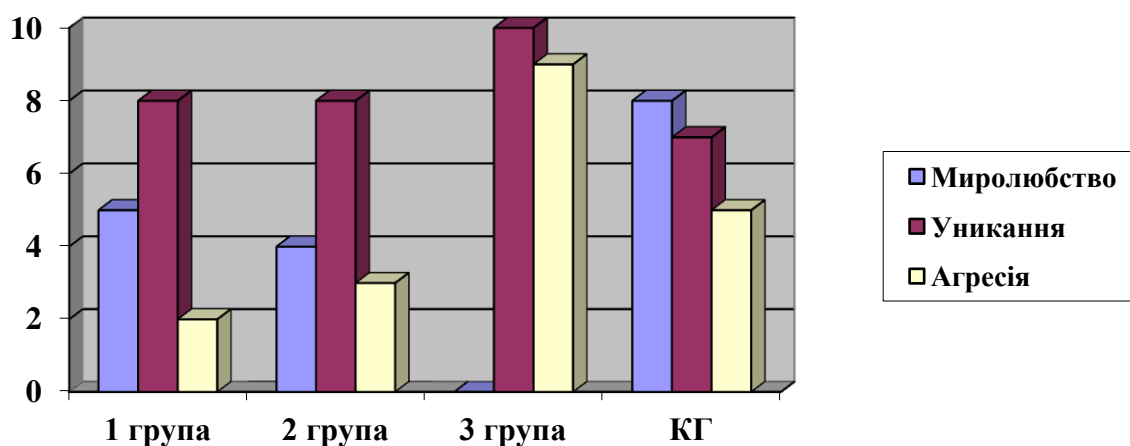

Рис. 2.3. Домінуючі стратегії захисту респондентів експериментальної та контрольної груп

Узагальнюючи вищезазначене, із необхідністю доходимо висновку про те, що для молодих спеціалістів з невеликим досвідом роботи домінуючою стратегією захисту є уникання, наступною за рівнем виразності є стратегія миролобства. Такі дані дають змогу говорити про те, що приступаючи до роботи до моменту отримання більшого досвіду та часу для адаптації до нового середовища, працівники схильні до компромісного вирішення загрозливих ситуацій або ж намагання уникнути проблемні питання. Показники агресивних стратегій захисту слабо виражені у представників першої групи.

Аналізуючи та інтерпретуючі отримані дані за результатами дослідження другої групи, відзначаємо, що основною стратегією для цієї категорії працівників є уникання, свідоме бажання обійти негативні аспекти професійної діяльності, екстремальні умови або проблеми (рис.2.4.).

Результати діагностики третьої групи свідчать про наступне. Стратегії психологічного захисту «уникання» та «агресія» представлені у рівній пропорційності, до обрання стратегії «миролобство» не схильний жоден з

досвідчених працівників правоохоронних органів. Тим самим, можна вважати, що пропорційно збільшенню стажу роботи в правоохоронних органах знижується їх потреба у «миролюбному» способі вирішення конфліктних ситуацій.

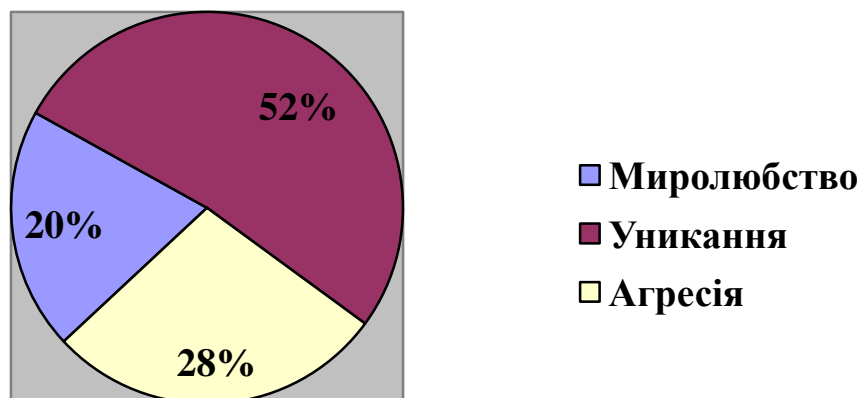

Рис. 2.4. Відсотковий розподіл респондентів за домінуючою стратегією захисту у спілкуванні

Задля простеження залежності обрання тих чи інших захисних механізмів та домінуючою стратегією психологічного захисту у спілкуванні правоохоронців ми використали t-критерій Стюдента, отримані результати середніх значень стратегій захисту та виразності захисних механізмів представлено у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Показники виразності механізмів психологічного захисту у працівників кримінально-виконавчої установи з різними стратегіями захисту

№	Захисні механізми	Групи досліджуваних (M±m)			t (1,2)	t (1,3)	t (2,3)
		Миролюбство	Уникання	Агресія			
1.	Витіснення	30±6	30,7±5,5	35,7±9,9	0,2	0,6	0,5
2.	Регресія	28,5±7,18	33,54±6,6	40,57±9	0,5	1,1	1
3.	Заміщення	15±4,04	23,08±6,7	15,71±3,21	0,9	0,2	0,8
4.	Заперечення	54,38±4,44	30,31±4,27	35,57±7,86	3,2	2,3	0,7
5.	Проекція	40,6±7,9	56,9±6,2	48,57±8,64	1,7	0,7	0,8
6.	Компенсація	33,75±7,27	20±4,08	21,43±6,84	1,9	1,4	0,1
7.	Г-компенсація	22,5±5,25	29,38±8,24	30±4,71	0,6	1,1	0,1
8.	Раціоналізація	55,8±7,44	47±8,47	60±11,24	0,8	0,3	1

З огляду на отримані результати ми бачимо, що для людей, домінуючою стратегією захисту «Миролюбство» основними захисними механізмами є заперечення та раціоналізація ($54,38 \pm 4,44$; $55,8 \pm 7,44$). Для працівників, яким прийнятна стратегія «Уникання» найчастіше звертаються до проєкції ($56,9 \pm 6,2$), а правоохоронці з «Агресивною» стратегією захисту – раціоналізації ($60 \pm 11,24$).

Емпіричні дані, отримані за допомогою Шкали оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілберга у адаптації Ю.Л. Ханіна, свідчать про те, що середніми показниками тривожності для першої групи є наступні: ситуаційна тривожність (СТ) = 38,64, особистісна тривожність (ОТ) = 37,42; для другої групи: СТ = 34, ОТ = 36; для третьої: СТ = 38,14, ОТ = 42,8 (інформацію відображено на рис.2.5).

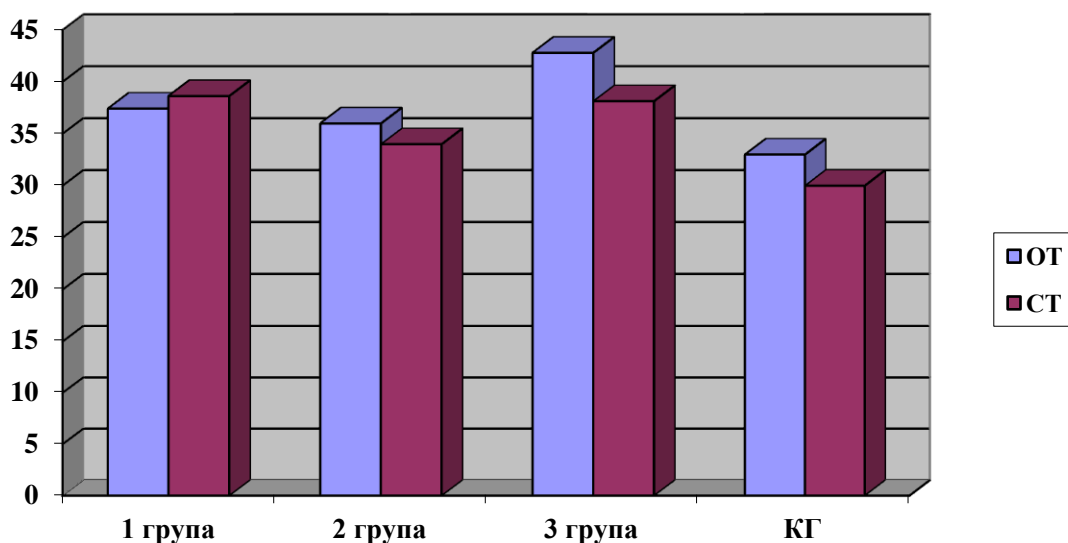

Рис. 2.5. Рівень реактивної та особистісної тривожності у респондентів експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп

Особи, що відносяться до категорії високотривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже вираженим станом тривожності.

Для низькотривожних людей, навпаки, потрібно пробудження активності, підкреслення мотиваційних компонентів діяльності, збудження зацікавленості, висвітлення почуття відповідальності у вирішенні тих чи інших завдань.

Середні показники по кожній з груп свідчать про помірний рівень тривожності, який властивий майже всім респондентам вибірки. Результати контрольної групи не мають суттєвих відмінностей та почти ідентичні показникам для працівників з невеликим досвідом роботи.

Акцентуємо увагу, що в процесі аналізу даної методики було виявлено шість респондентів з показниками високого рівня тривожності (від 48 до 50), стаж роботи цих працівників – від 12 до 17 років.

Що стосується статі персоналу, то рівень особистісної та реактивної тривожності є більш вираженим у жінок, ніж у чоловіків ($r_s = 0,019$, $p < 0,05$).

Діагностика самооцінки працівників пенітенціарної служби за допомогою способів ранжування дозволила нам отримати інформацію про ступінь відповідності «реального Я» уявленням про ідеальні якості у індивіда, що також свідчить про рівень задоволеності собою на цей момент.

Ступінь зв'язку цих категорій встановлювався нами за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Ч. Спірмена, приймаючи оцінки для запропонованих якостей за ранги, а їх різницю, яка визначає місце тієї чи іншої властивості, дає можливість обчислити коефіцієнт за формулою:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)} \text{ де}$$

n – число запропонованих якостей особистості ($n=20$);

d – різниця значень рангів.

Проаналізувавши отримані нами емпіричні результати експериментальної та контрольної груп, ми підсумували їх та представили у вигляді діаграми з відображенням властивої самооцінки для працівників кримінально-виконавчої служби з різним досвідом роботи, а також студентів юридичного факультету.

Пропонуємо звернутися до рис. 2.6 для ознайомлення з результатами діагностики самооцінки через процедуру ранжування та подальше встановлення відповідності «реального Я» уявленням респондентів.

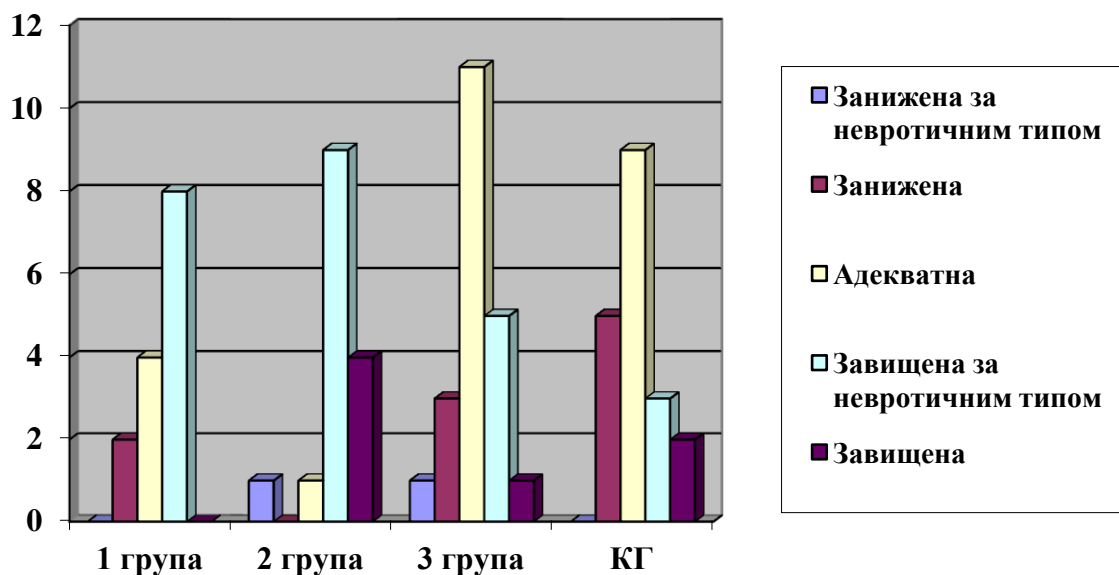

Рис.2.6. Середні показники властивої самооцінки для респондентів експериментальної та контрольної груп

Інтерпретуючи вищезазначені результати, можемо зробити наступні висновки. Для працівників, досвід роботи яких у кримінально-виконавчій установі складає до 3 років, найбільш характерною є завищена за невротичним типом самооцінка. Це може бути пов'язане з тим, що індивіди, опинившись посеред криміногенної аудиторії починає приписувати собі певні якості, які належать до його ідеального образу, така людина пишається не собою, а тим, що вона прагне із себе показати.

Друга група характеризується майже ідентичною «Я-концепцією» працівників, окрім яскравого вираження завищеної самооцінки. Людям з такою самооцінкою властиве недбале ставлення до інших людей, зневажливого спілкування з ними, занадто різкі та необґрунтовані висловлювання на їх адресу, нетерпимість до чужої думки.

Третя група демонструє результати з вираженим зростанням рівня адекватної самооцінки у респондентів, тобто з плином років та проходження адаптаційного періоду, людина починає раціонально та об'єктивно оцінювати дійсність, що дозволяє краще розбиратися з назрілими конфліктними ситуаціями.

Говорячи про результати контрольної групи, варто відзначити високий рівень адекватної самооцінки, а також заниженої. Людям із заниженою самооцінкою властиві підвищені вимоги до себе, ще більша вимогливість до інших, неприпустимість помилок.

Коефіцієнт кореляції між самооцінкою та стратегією захисту у спілкуванні становить $r = 0,457$ з рівнем вірогідності $p=0,01$. Зв'язок полягає у тому, що чим нижча самооцінка у працівника, тим більша імовірність його звернення до агресивної стратегії психологічного захисту.

Дослідження структур психологічного захисту у працівників Запорізького слідчого ізолятора представлені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Показники виразності захисних механізмів у респондентів
експериментальної (ЕГ) і контрольної (КГ) групи**

№	Захисні механізми	1 група	2 група	3 група	КГ
1.	Неадаптивні	3±0,24	2,98±0,25	2,83±0,17	2,97±0,22
2.	Спотворюючі образ	3,37±0,3	2,65±0,15	3,2±0,31	3,1±0,19
3.	Самопринижуючі	3,71±0,57	2,94±0,25	2,15±0,17	2,7±0,15
4.	Адаптивні	4,37±0,45	4,82±0,28	5,8±0,34	4,66±0,2

З огляду на отримані дані ми вбачаємо, що переважними захистами для працівників із будь-яким стажем роботи у слідчому ізоляторі є адаптивні (4,37±0,45; 4,82±0,28; 5,8±0,34), причому їх значущість зростає пропорційно збільшенню досвіду (рис.2.7.). На підтвердження цього, звертаємо увагу на зниження частоти застосування неадаптивних захисних механізмів зі збільшенням терміну перебування на службі.

Поряд з цим показники самопринижуючих захистів, які викривляють образ, та неадаптивних захистів також мають тенденцію до зміни протягом часу вислуги, але в сторону зменшення (неадаптивні: 3±0,24; 2,98±0,25; 2,83±0,17; самопринижуючі: 3,71±0,57; 2,94±0,25; 2,15±0,17).

Звертаючи увагу на результати контрольної групи, необхідно констатувати яскраву виразність адаптивних захисних механізмів ($4,66 \pm 0,2$) поряд з помірною неадаптивних та спотворюючих образ механізмів психологічного захисту ($2,97 \pm 0,22$; $3,1 \pm 0,19$).

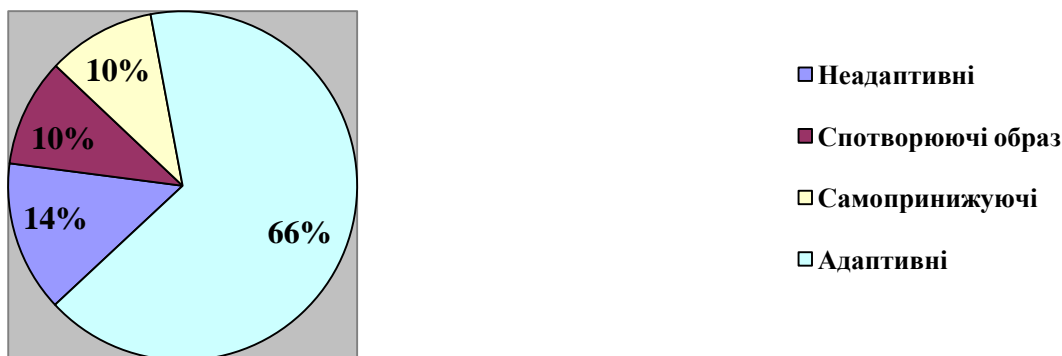

Рис.2.7. Відсотковий розподіл частоти використання конкретних захисних механізмів

Зауважимо, загальна картина структур психологічного захисту респондентів відображає, що 66% правоохоронців звертаються до адаптивних захисних механізмів, 14% - до неадаптивних, 10% до самопринижуючих і 10% до спотворюючих образ.

Емпірично встановлено достовірний зв'язок між властивою захисною стратегією та обранням механізмів психологічного захисту працівниками ювенальної пробації. Так, кореляційно пов'язаними є стратегія «миролюбство» та захисний механізм проєкція ($r_s = -0.325$) та регресія ($r_s = -0.517$).

Підсумовуючи результати проведеного нами емпіричного дослідження, слід відмітити, що в цілому вони підтверджують дані, отримані іншими дослідниками. Отже, можна стверджувати про дійсні відмінності у функціонуванні захисних механізмів у правоохоронців з різним досвідом роботи, що підтверджує гіпотезу про вплив професійної діяльності на специфіку обрання стратегій захисту, а також демонструє різний рівень завантаженості механізмів психологічного захисту у різних груп.

ВИСНОВКИ

Нами було здійснено теоретико-емпіричне узагальнення феномену захисних механізмів та їх використання у професійній діяльності правоохоронних органів. Отримані у процесі дослідження результати дають змогу сформулювати наступні висновки:

1. Теоретично проаналізовано та встановлено дефініцію психологічного захисту, який виступає системою опірних функцій організму щодо протидії впливу зовнішніх та внутрішніх чинників та регулює свідомі та несвідомі психічні процеси, виконуючи амбівалентні функції у життєдіяльності людини: поряд із зменшенням напруги може блокувати адаптивні поведінкові реакції.

До поняття психологічного захисту звертаються представників різних психологічних шкіл та напрямків, теоретичний аналіз літератури з досліджуваної нами проблеми дає змогу розглянути феномен психозахисту крізь призму різних поглядів та напрямків.

Так, школа психоаналізу виокремлює такі захисні механізми, як витіснення, проєкція, заміщення, раціоналізація, регресія, сублімація, заперечення. Представники гуманістичного напрямку у психології пропонують розглядати тільки два механізми захисту, які використовуються для зведення до мінімуму усвідомлення невідповідності усередині «Я» або між «Я» і переживанням: спотворення сприйняття і заперечення. Гештальтпсихологи визнають наступні механізми психологічного захисту: конфлуенція (першого і другого роду), інтроекція, проєкція (дзеркальна, катарсису, додаткова), ретрофлексія, дифлексія, девалідація, еготизм, профлексія. Дж. Вейлант, як представник позитивної психології, виділяв 5 адаптивних механізмів захисту: придушення, передбачення, альтруїзм, гумор, сублімація. В свою чергу, екзистенціальна психологія розглядає психологічний захист, як захист від тривоги, та пропонує наступні механізми: маніакальний героїзм, трудоголізм,

нарцисизм, агресія, імпульсивність, заперечення, злиття, компульсивна сексуальність.

Систематизація та узагальнення науково-психологічної літератури дає змогу класифікувати механізми психологічного захисту за різними критеріями: дослідниця А. Борисюк всі наявні механізми психологічного захисту пропонує умовно розділити на первинні та вторинні, А. Фрейд у своїй роботі «Психологія «Я» та захисні механізми» надала класифікацію механізмів психологічного захисту в залежності від характеру фрустраторів, проти яких ці механізми безпосередньо спрямовані (зовнішні і, відповідно, внутрішні фрустратори), Н. Мак-Вільямс диференціює захисні механізми за ступенем їх примітивності (примітивні і зрілі), у межах їх структури виділяють блоки не адаптивних (неефективних), викривлених, само принижуючих і адаптивних захистів.

2. Проведене теоретичне дослідження психологічних особливостей професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Аналізуючи професійну діяльність правоохоронців можемо охарактеризувати її, як постійно напружену, стресогенну та екстремальну діяльність, яка пов'язана із багатоваріантністю вирішуваних професійних завдань та їх інтелектуальною і емоційною насиченістю, що жорстко регламентується законодавством. До чинників, що впливають на представників ювенальної пробації відносять: високий рівень відповідальності за результати й наслідки роботи, висока соціальна й особистісна значущість можливих помилок, наявність протидії від правопорушників та злочинців, їх оточення, ризик для життя й здоров'я, загроза помсти працівникові чи членам його родини з боку злочинців, дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень, значні психічні й фізичні навантаження, інтенсивний вплив несприятливих чинників навколишнього середовища.

В психологічній літературі виділяють певні умови діяльності, за якими її можна класифікувати як екстремальну. До звичайних умов діяльності відносять такі умови, які забезпечують нормальне функціонування всіх систем організму людини і не викликають надмірного нервово-психічного напруження. До особливих умов діяльності відносять такі умови, в яких можлива загроза

виникнення небезпечної ситуації. До останньої групи екстремальних умов діяльності відносять такі умови, в яких присутня реальна вітальна загроза, і зазвичай високий рівень нервово-психічної напруги.

Особливі (екстремальні) умови діяльності ставлять підвищені вимоги до професіонала і є причиною помилок та зривів в роботі, що несприятливо впливає на працездатність.

Для відповідності цим вимогам правоохоронець повинен володіти професійними психофізіологічними (тип нервової системи, абсолютні і диференціальні пороги відчуття, швидкість реакції), діловими (інтелект, професійне мислення, пам'ять, організаційні і вольові якості), цілемотиваційними (ідейні і професійно-службові) і моральними (справедливість, відповідальність) якостями.

Зважаючи на такий рівень напруженості та складності у виконанні професійних обов'язків правоохоронцями, для якісного здійснення діяльності та з метою попередження деформації професійного здоров'я представників ювенальної пробації до них висуваються підвищені вимоги до особистісних характеристик, які являють собою внутрішні умови діяльності.

3. Підсумовуючи результати проведеного емпіричного дослідження, можна зробити висновки про загальні особливості звернення та використання механізмів психологічного захисту у працівників правоохоронних органів. Аналіз результатів описової статистики продемонстрував найвищі показники домінуючих стратегій захисту, серед яких найбільш прийнятними для працівників пенітенціарної установи є уникання (52%) та агресія (28%).

Серед механізмів психологічного захисту, використання яких є властивим для правоохоронців Запорізького слідчого ізолятора, можна виділити наступні: витіснення (39%), заперечення (41%), проекція (50%), компенсація (28%) та раціоналізація (40%).

Аналіз структур психологічного захисту у працівників правоохоронних органів дозволив робити наступні висновки, основна більшість працівників Запорізького слідчого ізолятора використовує адаптивні захисні механізми

(66%), поряд із незначними показниками звернення до не адаптивних (14%), спотворюючих образ (10%) та самопринижуючих (10%).

Діагностика самооцінки крізь процедури ранжування надала нам інформацію стосовно відповідності уявленням правоохоронців про «ідеальне Я» та «реальне Я», так переважним рівнем самооцінки для працівників Запорізького слідчого ізолятора є адекватна, а також завищена за невротичним типом самооцінка.

Емпіричні дані, отримані за результатами діагностики рівня тривожності свідчать про те, що рівень реактивної та особистісної тривожності знаходиться в межах норми як у представників правоохоронних органів (СТ = 37; ОТ = 39), так і у респондентів контрольної групи (СТ = 30; ОТ = 33).

4. Обґрунтування специфічних ознак та закономірності прояву механізмів психологічного захисту, як чинників збереження професійного здоров'я працівників ювенальної пробації. Інтерпретація отриманих результатів за методикою «Індекс життєвого стилю» (Опитувальник Р. Плутчика, Г. Келлермана, Р. Конте), яка дозволяє діагностувати всю систему механізмів психологічного захисту, виявити як провідні, основні механізми, так і оцінити ступінь напруженості кожного, можна стверджувати, що: для працівників зі стажем до 3 років найбільш характерними є – раціоналізація (вторинний захист), заперечення, проекція (первинні захисти); від 3 до 7 років – до вищезазначених психозахистів додається витіснення та регресія (вторинні); понад 7 років: найвиразнішими є показники регресії та раціоналізації.

Результати працівників з невеликим досвідом роботи свідчать про неадаптованість до екстремальної обстановки у професійній сфері та прагнення уникнути несприятливих, небажаних аспектів на роботі шляхом блокування імпульсів, уникання інформації, намагання логічно обґрунтувати їх причинно-наслідковий зв'язок або знайти адекватну заміну нестачі тих чи інших почуттів. Для досвідчених правоохоронців неможливо не відмітити підвищення виразності захисних механізмів регресії та проекції і, вважаємо, це взаємопов'язано. Через тривале знаходження у криміногенній обстановці,

спілкуючись з девіантними особами, рівень розвитку яких зазвичай відрізняється від звичайної людини, у працівників виникає несвідоме бажання піти від вирішення проблем, вдаючись до примітивних форм поведінки

Необхідно також зауважити зростання показників використання працівниками зі збільшенням досвіду їх роботи таких захисних механізмів як витіснення, регресія та проекція.

Говорячи про загальну напруженість респондентів усіх трьох груп, необхідно акцентувати увагу на тому, що рівень напруженості у більшості випадків зростає пропорційно збільшенню досвіду роботи працівника.

Визначивши домінуючу стратегію захисту у спілкуванні за методикою В. Бойко, ми отримали дані, які, в узагальненні дають змогу дійти висновку про те, що для молодих спеціалістів домінуючою стратегією захисту є уникання, наступною за рівнем виразності є стратегія миролюбства. Такі дані дають змогу говорити про те, що приступаючи до роботи до моменту отримання більшого досвіду та часу для адаптації до нового середовища, працівники схильні до компромісного вирішення загрозливих ситуацій або ж намагання уникнути проблемні питання. Аналізуючи та інтерпретуючі отримані дані за результатами більш досвідчених правоохоронців, відзначаємо, що основною стратегією для цієї категорії працівників є уникання та агресія. Тим самим, можна вважати, що пропорційно збільшенню стажу роботи в правоохоронних органах знижується їх потреба у «миролюбному» способі вирішення конфліктних ситуацій.

Проаналізувавши структури психологічних захистів, ми виокремили типові для працівників Запорізького слідчого ізолятора: переважними захистами для працівників із будь-яким стажем роботи є адаптивні ($4,37 \pm 0,45$; $4,82 \pm 0,28$; $5,8 \pm 0,34$), причому їх значущість зростає пропорційно збільшенню досвіду. Поряд з цим показники самопринижуючих захистів, які викривляють образ, та неадаптивних захистів також мають тенденцію до зміни протягом часу вслуги, але в сторону зменшення (неадаптивні: $3 \pm 0,24$; $2,98 \pm 0,25$; $2,83 \pm 0,17$; самопринижуючі: $3,71 \pm 0,57$; $2,94 \pm 0,25$; $2,15 \pm 0,17$).

Інтерпретація результатів діагностики самооцінки працівників кримінально-виконавчої установи дозволила простежити залежність її зміни з плином робочого стажу, так від домінуючої завищеної (завищеною за невротичним типом) у правоохоронців з невеликим досвідом вона трансформується у переважно адекватну самооцінку, що властива працівникам з досвідом більше 7 років.

Встановлено статистично достовірні відмінності між чоловіками і жінками за показниками тривожності. Так рівень особистісної та реактивної тривожності є більш вираженим у жінок, ніж у чоловіків ($r_s = 0,019$, $p < 0,05$).

Підсумовуючи результати проведеного нами емпіричного дослідження, слід відмітити, що в цілому вони підтверджують емпіричні дані, отримані іншими дослідниками. На основі отриманої нами інформації можна стверджувати про дійсні відмінності у функціонуванні захисних механізмів у правоохоронців з різним досвідом роботи, а також студентами юридичного факультету.

У цілому ж можна констатувати, що гіпотеза про вплив професійної діяльності на специфіку обрання стратегій захисту віднайшла своє експериментальне підтвердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абитов И. Р. Антиципационная состоятельность в структуре совладающего поведения (в норме и при психосоматических и невротических расстройствах) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук. Казань, 2007. –57 с.
2. Акимова Е. В. Копинг-механизмы и механизмы психологической защиты. Електронний ресурс. Северо-Кавказский Федеральный университет – Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2015/pdf/15451.pdf>.
3. Александров Д. Загальнотеоретичні засади дослідження особистості працівника ювенальної пробації в контексті діяльнісного підходу в психології. Електронний ресурс. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. Режим доступу до ресурсу: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i25/4.pdf>.
4. Александров Д.О. Психологічний аналіз діяльності як основа вивчення особистості працівника ювенальної пробації. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. Серія Педагогічні та психологічні науки. Зб. наук. праць. Вип. 4, 2013. Одеса, 2013. С. 56-63.
5. Бассин Ф. В. О силе Я и психологической защите. *Вопросы философии*. 1969. № 2. С.118–126.
6. Бондар Г. О. Характеристика екстремальних умов діяльності представників ризикованих професій. Електронний ресурс. Сучасний соціокультурний простір 2010: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конф., 20-22 вересня 2007 р.: тези доп. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikov-rizikovanih-profesiy>.
7. Борисюк А.С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз. Монографія. Ч.: Книги – XXI, 2010. 440 с.

8. Будасси С.А. Защитные механизмы личности. Программа спецкурса. М., 1998.
9. Буленко Т. В. Диагностика личности в практической деятельности психолога / Буленко Т. В., Мушкевич М. И., Федоренко Р. П. Луцк: Вежа, 1996. 311 с.
10. Вассерман Л. И. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля / Л. И. Вассерман, О. Ф. Ерышев, Е. Б. Клубова. СПб: СПбНИПНИ им. В.М.Бехтерева, 2005. 50 с.
11. Гингер С. Гештальт: искусство контакта. Москва, 2009. 134 с.
12. Губарева О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ювенальної пробації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Харків, 2005. 19 с.
13. Дерманова И. Б. Диагностики эмоционально-нравственного развития. СПб: Речь, 2002. С. 124–126.
14. Дметерко Н. Психологічні захисти та їх деструктивний вплив на функціонування рефлексивного мислення суб'єкта. Соціальна психологія. 2012. № 4. С. 10-17.
15. Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 №580-8 // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41
16. Защитные механизмы личности: Методические рекомендации / Сост. проф. В. В. Деларю Волгоград: ВолгГАСА, 2004. 48 с.
17. Зубрицька-Макота І. В. Психодіагностика: навчально-методичний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2013. 346 с.
18. Киршбаум Э. Психологическая защита / Э. Киршбаум, А. Еремеева. СПб: Питер, 2005. 176 с.
19. Климонтова Т. А. Особенности внутреннего мира интеллектуально одаренных подростков. Инновационные проекты и программы в образовании. 2011. №3. С. 66–69.

20. Котляр Ю. В. Психологічні чинники адаптації працівників ювенальної пробації до професійної діяльності: автореф. на здобуття наук. ступеня кандидат психол. наук: спец. 19.00.09. «Психологія діяльності в особливих умовах». Київ, 2012. 22 с.

21. Кристал Г. Аффективная толерантность. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2001. №4. Электронный ресурс. Режим доступа : [http:// psyjournal.ru/](http://psyjournal.ru/)

22. Кудерміна О. І. Соціально-типовий профіль майбутнього правоохоронця як суб'єкта професійного спілкування. Психологічні перспективи. 2012. № 20. С. 125-134

23. Левенець О. А. Психологічні чинники розвитку професійних умінь працівників ювенальної пробації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2009. 21 с.

24. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник / Г. В. Ложкін, І. Я. Коцан, В. А. Бараннік, В. В. Подляшаник; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2011. 188 с.

25. Лушин П.В. Психологическая защита: психоиммунологический и экофасилитативный контексты анализа. Простір арт-терапії: образи, проблеми, ресурси. Матеріали IV міждисциплінарної науково- практичної конференції з міжнародною участю. Київ: 2007.

26. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Харків, 2001. 19 с.

27. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. Москва: Независимая фирма «Класс», 2007. 480 с.

28. Марков С.Л. Захисні механізми як вихідні патерни творчого розв'язання проблем. Вчені записки Університету економіки та права «КРОК»: зб. наук. праць. Київ, 2009. Т.3. №30. С.145-153

29. Мельников В. М. Психологическое обеспечение деятельности ОВД в экстремальных условиях несения службы. Улан-Удэ: Восточно-Сибирский институт МВД России, 2002. 65 с.
30. Миронец С. М. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія / С. М. Миронець, О. В. Тімченко. Київ: Август Трейд, 2008. 249 с.
31. Нартова-Бочавер С. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности. *Психологический журнал*. 1997. Т. 18. № 5. С. 20-30.
32. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Гума-нит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. 384с
33. Никольская И. М. Психологические защиты у детей. Гранпрацівників ювенальної пробаціїкая. СПб: Речь, 2006. 342 с.
34. Перлз Ф. Теория гештальттерапии. Москва: Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. –384 с.
35. Полякова О. Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности: учебное пособие. Москва: НОУ ВПО Москпрацівників ювенальної пробаціїкий психолого-социальный институт, 2008. 304 с.
36. Психогении в экстремальных условиях / Ю. А., Лобастов О. С., Спивак Л. И., Щукин Б. П. Москва: Медицина, 1991. 96 с.
37. Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: В 2т. Москва, 2001. Т.2. С.69-77.
38. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б. Д. Карвасарского. СПб., 2006. 944 с.
39. Раджабова С. Вплив ідентифікації на формування глибинно-психологічного змісту психіки. *Психологія і суспільство*. 2008. № 2. С. 153-156.
40. Райгородский Д. Я. Групповая психотерапия. Психология и психоанализ характера. Хрестоматия по: Издательский Дом "БАХРАХ", 2009. 640 с.

41. Райх В. Анализ характера / пер. с англ. Е. Поле. Москва: Апрель Пресс : ЭКСМО-Пресс, 2000. 528 с.
42. Распутько Ю. В. Когнітивний дисонанс та специфічні захисні механізми як умова виникнення внутрішніх конфліктів у студентів. Електронний ресурс. Міжнародний науковий форум. 2013. Режим доступу до ресурсу: irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_71.pdf.
43. Реан А. Психология изучения личности: Учеб. Пособие. Спб. : Изд-во Михайлова В. А., 1999. 288 с.
44. Рисинець Т. П. Етимологія категорій «механізми психологічного захисту» та «копінг-стратегії». Електронний ресурс. *Вісник "НТУУ" КПІ*. 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://novyn.kpi.ua/2012-1/10-psy-Risinets.pdf>.
45. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. 480 с.
46. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології". Київ, 2012. 43 с.
47. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика. / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. Мытищи: Издательство «Талант», 1996. 144 с.
48. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. Москва, 1993. 368 с.
49. Сахнік О. В. Психологічні чинники особистісно орієнтованої підготовки працівників ювенальної пробації України до управлінської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2011. 20 с.
50. Сергієнко Н. П. Психолого-правові засади формування особистості майбутніх працівників ювенальної пробації у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Харків, 2005. 21 с.

51. Субботина Л.Ю. Структурно-функциональная организация психологической защиты личности : диссертация ... доктора психологических наук : 19.00.03. Ярославль, 2006. 318 с.

52. Ташлыков В. А. Личностные механизмы совладания (копинг-поведение) защиты у больных неврозами в процессе психотерапии. Медико-психологические аспекты охраны психического здоровья. Томск, 1990. С. 60-61.

53. Тертель А. Л. Функции «защитных механизмов» личности. Электронный ресурс. Гуманитарно-правовой журнал "Psyera". 2014. Режим доступа до ресурсу: http://psyera.ru/funkcii-zashchitnyh-mehanizmov-lichnosti_7585.htm.

54. Титаренко Д. С. Механізми психологічного захисту в ситуації екзистенційної загрози. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2009. Випуск № 6. С. 182-192.

55. Титаренко Д. С. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників з різним досвідом роботи в підрозділах мнс. Електронний ресурс. 2012. Режим доступу до ресурсу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi.../cgiirbis_64.exe

56. Туник Е. Е. Психологические защиты. Тестовая методика. Москва: Речь, 2010. 315 с.

57. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. Москва: Педагогика- Пресс, 1993. 144 с.

58. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сост., науч. ред, авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. Москва: Просвещение» 1990. 448 с.

59. Чуйко Г. В. Особистісний характер механізмів психологічного захисту. Електронний ресурс / Г. В. Чуйко, Т. А. Колтунович. Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Psihologia/26152.doc.htm.

60. Шадських Ю. Г. Психологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / Ю. Г. Шадських, В. М. Піча. Львів: «Магнолія 2006», 2008. 276 с.

61. Шепель К. О. Теоретичний аналіз проблеми механізмів психологічного захисту в сучасній психологічній літературі. Актуальні проблеми психології та педагогіки: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених Державного вищого навчального закладу "Запорізький національний університет". 2015. №2. С. 128–136.

62. Ягунов Д. О. Державна пенітенціарна служба України: деякі питання концептуального та термінологічного обґрунтування. Актуальні проблеми державного управління. 2011. №47

63. Ягунов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

64. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне на- вчання навч. посіб. Київ: Вища шк., 2004. 679 с.

65. Crammer P. The Development of defense mechanism // Journal of Personality. 1987. 55. P.597-614.

66. Hall C. S. and Lindzey G. Theory of Personality. New York: John Wiley, 1957. p. 11

67. Lazarus R. Stress appraisal and coping / R. Lazarus, S. Folkman. N.Y.: Springer, 1984. P. 22-46.

68. Plutchik R. Emotion: Theory, Research, and Experience. Vol. 1. Theories of Emotion / R. Plutchik, H. Kellerman. New York: Academic Press Inc., 1980. 416 с.

69. Plutchik R. Theory, Research, and Experience : Biological Foundations of Emotions (Emotion, theory, research, and experience) / R. Plutchik, H. Kellerman. New York: Academic Press Inc., 1986. 423 с.

70. Sigmund Freud – Die Abwehr-Neuropsychoosen (1894). London: Hogarth press and the Institute of Psychoanalysis, 1962. Т.ІІІ

71. Vaillant GE. Adaptation to Life. Boston, MA: Little Brown, p. 198

72. Vaillant GE. Ego. Mechanisms of Defense: a Guide for Clinicians and Researchers. Washington, DC: American Psychiatric Press. 1992